

מעורבות הפלסטינים אזרחי ישראל בארגוני השלום

ענבל בן-עזר

מרץ 2018

מעורבות הפלסטינים אזרחי ישראל בארגוני השלום

ענבל בן-עזר*

מרץ 2018

א. מבוא

"מדיניות חוץ מכלילה" היא אחד העקרונות המנחים של תפיסת מדיניות-חוץ חדשה לישראל, שניסח צוות חשיבה של מיתוים - המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזורית.¹ אחד המרכיבים המרכזיים של מדיניות-חוץ מכלילה מתייחס להכרח במעורבותם של נציגים ממגוון קבוצות האוכלוסייה בישראל בסוגיות שקשורות ליחסי חוץ. בהקשר זה, יש חשיבות מיוחדת להשתתפות הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל. זאת, לא רק בשל גודלה היחסי של אוכלוסייה זו בקרב הציבור הישראלי (20.8 אחוזים נכון לשנת 2016)², אלא בשל הרלבנטיות הייחודית שלה לסוגיות ליבה במדיניות-חוץ של ישראל, בעיקר פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני והיחסים בין ישראל לעולם הערבי. לפלסטינים אזרחי ישראל יכולה להיות השפעה חיובית רבה על קידום נושאים אלו ביחסי החוץ של ישראל, והפוטנציאל של השפעה זו טרם מומש. קידום נושאים אלה גם עשוי להשפיע לטובה על מרקם החיים של הפלסטינים אזרחי ישראל.

למרות החשיבות של השתתפותם בגיבוש מדיניות-חוץ ויישומה, מעורבותם של הפלסטינים אזרחי ישראל בנושאים אלו דלה ביותר הן במסגרות רשמיות והן בחברה האזרחית. כך עלה בשתי סדנאות שערכו מכון מיתוים ועמותת יזמות קרן אברהם בנצרת וברושלים במהלך שנת 2014.³ סדנאות אלה שימשו נקודת מוצא למחקר זה, הבוחן את היקף ההשתתפות והמעורבות של פלסטינים אזרחי ישראל בארגוני חברה אזרחית הפועלים למען קידום השלום.

המחקר נשען על תפיסת היסוד כי סוגיות הקשורות ליחסי חוץ אינן צריכות להיות נחלתם הבלעדית של משרד החוץ וגורמי הממשל הרשמיים, וכי ראוי שלחברה האזרחית וכן לגורמים פרטיים ועסקיים יהיה תפקיד חשוב בהן. בישראל יש חברה אזרחית פעילה ורב-משתתפים – אולי נוכח מציאות של סכסוך דמים מתמשך וחברה דמוקרטית המאפשרת באופן עקרוני ריבוי יזמות אזרחיות, לעתים אנטי-מסדיות. ב"מחנה השלום"⁴ יש בישראל אלפי אנשים וריבוי קבוצות, תנועות וארגונים, אשר פועלים

* ענבל בן-עזר היא חוקרת במיתוים - המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזורית. בעבר שימשה מנהלת תכניות במכון מיתוים ומנהלת פרויקטים במרכז פרס לשלום. היא בעלת תואר שני ביישוב סכסוכים מאוניברסיטת ברנדייס בארה"ב ובוגרת קורס מנחי קבוצות מבית הספר לשלום בנווה שלום. המחקר נכתב במסגרת פרויקט בשיתוף [קרן פרידריך אברט](#). המחברת מודה לכל המרואיינים שהסכימו לקחת חלק במחקר, העניקו מזמנם, ניסיונם ותובנותיהם – ומחזקת את ידיהם בחתירתם לשלום.

¹ [עקרונות מנחים לתפיסת מדיניות-חוץ חדשה לישראל](#), מיתוים - המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזורית, מרץ 2015.
² [הודעה לתקשורת: נתונים נבחרים מהלוחות השנתיים 2016](#), הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ספטמבר 2016.
³ [אזרחי ישראל הערבים ומדיניות-חוץ](#), סיכום סדנה, מיתוים - המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזורית, יזמות קרן אברהם, והמוסד האקדמי נצרת, נצרת, 28 בינואר 2014; [הפלסטינים אזרחי ישראל ויחסי ישראל עם האזור: המלצות למדיניות ולכיווני פעולה](#), סיכום סדנה, מיתוים - המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזוריות ויזמות קרן אברהם, ירושלים, 3 באפריל 2014.

⁴ במחקר זה ההגדרה "מחנה השלום" או "ארגוני השלום" מתייחסת לקשת הארגונים העוסקים בסוגיות של השגת פתרון מדיני לסכסוך חוצה הגבולות, ופיוס בין העמים הישראלי והפלסטיני. תחת קשת זו נכללים ארגונים בעלי מאפיינים שונים, בהם ארגונים המובילים תהליכי שינוי מגוונים (לדוגמה: שינוי מדיניות, שינוי מערכות יחסים, ושינוי פוליטי), ואשר עושים שימוש במגוון רחב של כלים (לדוגמה: מחקר, חינוך, שיח דתי, דיאלוג ומפגש, ארגון קהילתי, לובי, תקשורת, ושיתוף ציבור). ארגוני השלום נבדלים מ"ארגוני חברה משותפת" לאור העיסוק המרכזי של האחרונים ביחסים בין יהודים וערבים ובקידום המיעוט הערבי בתוך שטחי ישראל; ונבדלים מ"ארגוני זכויות אדם" העוסקים באופן ממוקד במעקב והגנה על זכויות אדם, בדגש על השטחים הפלסטינים (שטחי הגדה המערבית ועזה). עם זאת, "מחנה השלום" אינו מסגרת קטגורית

מדי יום בישראל ובשטחים הפלסטינים כדי לסיים את סכסוך הדמים חוצה הגבולות ולהביא לפיוס בין פלסטינים לישראלים, בין ערבים ליהודים. לכאורה, נדמה כי קידום השלום והפיוס בין העמים הוא אינטרס ברור מאליו של הכלל ושל הפרט, ועל כן ניתן היה לשער שהפלסטינים אזרחי ישראל ישתתפו בפעילות ארגוני השלום במידה הדומה לפחות למידת השתתפותם של היהודים בישראל והפלסטינים בשטחים בפעילות תומכת שלום בחברה האזרחית. השתתפותם אף מתבקשת משום שלא כמו מעורבות במישור הרשמי והממשלתי, היא אינה מחייבת הזדהות עם הממסד, ובמקרים רבים היא אף מציעה דרך חוקית להתנגד לו ולמדיניותו. מסגרות הפעילות במחנה השלום נבדלות זו מזו במידת הארגון ובשיטות הפעולה, בוותק, במרחב הפעולה, בקהלי היעד ואף במטרותיהן – מפיוס בין-אישי עד השגת הסדר מדיני. לאור המגוון הרחב של מסגרות הפעילות, היעדרם – או תפיסת היעדרם – של פלסטינים אזרחי ישראל ממסגרות אלו בולט עוד יותר, ונשאלת השאלה מדוע זה קורה?

מחקר זה בוחן את מידת המעורבות של הפלסטינים אזרחי ישראל⁵ במחנה השלום מנקודת המבט של מובילי המחנה היהודים בישראל,⁶ והוא מסתמך על ראיונות עם כארבעים נציגי ארגונים, פעילים ומומחים בתחום.⁷ מהמחקר עולה שהפלסטינים אזרחי ישראל נעדרים במידה רבה מפעילות מחנה השלום. אמנם המרואיינים מייחסים חשיבות רבה להשתתפותם של הפלסטינים אזרחי ישראל בפעילות, אולם לדבריהם מידת השתתפותם זו מועטה בשל חסמים רבים – רעיוניים, מבניים-ארגוניים ופסיכולוגיים.

חשוב להדגיש כי המחקר אינו אמפירי ואינו מתיימר להציג נתונים מספריים באשר להשתתפות הפלסטינים אזרחי ישראל במחנה השלום, אלא הוא בוחן את תפיסת מעורבותם בעיני חברי המחנה.⁸ הבחירה לבחון את התופעה דווקא מנקודת המבט של פעילי החברה האזרחית היהודים בישראל, הממלאים תפקיד בולט בעשייה ובהנהגה של מחנה השלום, מתבססת על ההנחה כי החשיבות שמייחס הרוב היהודי בישראל להשתתפות המיעוט הפלסטיני בישראל בפעילות למען השלום, אינה פחותה מעצם קיום הפעילות.⁹ שכן, השתתפות מיעוטים בסוגיות ציבוריות אינה נמדדת רק בייצוגם המספרי – שהוא בהכרח נמוך מייצוג הרוב – אלא בעצם נוכחות קולם בשיח הדומיננטי בחברה ובעקבותיו בעיצוב המציאות. למעשה, במצב של יחסי כוחות לא-שוויוניים (לדוגמה במקרים רבים ביחסי נשים-גברים, או ילדים-מבוגרים), גם ייצוג מספרי שוויוני אינו ערובה לדומיננטיות הקול בקבוצה ולהפך.¹⁰ על כן, תפיסת היהודים את השתתפות הפלסטינים אזרחי ישראל במחנה השלום עשויה

הרמטית. פעילות של קבוצת ארגונים אחת משפיעה על השנייה, ולהיפך, וכן יש ארגונים שאינם נופלים באופן בלעדי תחת קטגוריה כזו או אחרת או נמצאים על קו התפר. כמו כן, יש ארגונים העוסקים בסוגיות חוצות-הגבול, אך אינם חשים בנוח עם הגדרתם כארגון שלום שכן הגדרה זו אינה מביעה, בעיניהם, את יחסי הכוחות בין הצדדים או את עיסוקם בצדק או בשיח של זכויות.

⁵ מחקר זה אינו מבחין בין קבוצות דמוגרפיות שונות בתוך החברה הפלסטינית בישראל. רוב המרואיינים לא עשו הבחנות אלו אך יש צורך במחקר המשך על מנת לבחון זאת באופן שיטתי. למשל: האם יש הבדל לגבי השאלה שבנדון בין האוכלוסייה הנוצרית והמוסלמית? בין מי שגר בערים מעורבות, למי שגר בכפרים הפלסטינים? בין תושבי מזרח ירושלים ליתר תושבי הארץ? והאם יש מאפיינים ייחודיים בקרב החברה הבדואית?

⁶ המחקר מתבסס על ראיונות עם ארבעים מומחים, מנהלי ארגונים ופעילים מרכזיים במחנה השלום הישראלי, כמעט כולם ישראלים ורובם יהודים (38 יהודים ושני פלסטינים). המרואיינים הם בעיקר נציגים של ארגוני שלום אך גם של ארגוני חברה משותפת, ארגוני זכויות אדם, ארגוני גג, אנשי תקשורת, ואקדמאים (ראו נספח א'). למרואיינים נקודות מבט מגוונות הנובעות מעשייה בתקופות שונות ובארגונים שונים. הראיונות ארכו בין 30 ל-60 דקות כל אחד, והתקיימו באמצעות הסקייפ, הטלפון, או פנים מול פנים, בחודשים מרץ-יוני 2016. עוד מתבסס המחקר באופן חלקי על ממצאים מארבעה ראיונות שערכה סנא כנאנה עם מנהיגים פלסטינים הפעילים בארגוני החברה האזרחית בישראל במסגרת המחקר המקביל שהיא ערכה, המתמקד בזווית הפלסטינית-ישראלית.

⁷ הראיונות נעשו עם נציגים מובילים – במיוחד מנהלי ארגונים ותנועות – של ארגונים וותיקים, ממוסדים, ובעלי מומחיות מיוחדת (תוך תשומת לב לגיוון מבחינת המטרות, רמת ההשפעה, קהלי היעד, ואופי הפעילות). נעדרים באופן יחסי קולות של קבוצות קטנות, פחות מאורגנות, ולעתים יותר רדיקאליות או מקומיות (קהילתיות).

⁸ המרואיינים הביעו את תפיסתם הסובייקטיבית לגבי הארגונים בהם הם פעילים ומחנה השלום באופן כללי, אשר אינם בהכרח מייצגים עמדה ארגונית רשמית.

⁹ ניתן לראות במדד מדיניות-החוץ הישראלית לשנת 2017 של מכון מיתווים כי 61 אחוזים מהיהודים חושבים כי אזרחי ישראל הערבים צריכים למלא תפקיד מרכזי יותר בקידום השלום עם הפלסטינים, בעוד רק 51 אחוזים מהפלסטינים אזרחי ישראל חושבים כך.

¹⁰ Thania Paffenholz, "Can Inclusive Peace Processes Work? New Evidence from a Multi-Year Research Project," *Inclusive Peace Transition Initiative*, (Geneva, Switzerland: The Graduate Institute

להצביע על מידת חוזקו של הקול הפלסטיני-ישראלי בשיח השלום ולהעיד על המידה שבה הוא נלקח בחשבון במאמצים של החברה האזרחית להשפיע על מדיניות החוץ של ישראל. כמיקרוקוסמוס לחברה הישראלית בכללותה, ניתן להקיש מתפיסת קולם של הפלסטינים אזרחי ישראל במחנה השלום על דרכים להגביר את עצמתו של קול זה במרחבים ציבוריים אחרים, ובהם מרחבים ממשלתיים-רשמיים.

את מסקנות המחקר הזה משלים מחקר מקביל של מכון מיתווים שכתבה סנא כנאנה, הבוחן את מעורבות הפלסטינים אזרחי ישראל בסוגיות חוץ מנקודת מבטם, ומבוסס על סדרת ראיונות עם אנשי ציבור בולטים בחברה הפלסטינית בישראל.

במאמר שני פרקים: תמונת המצב והערכת המצב. הפרק הראשון מתמקד בתפיסת תמונת המצב הקיים משלושה היבטים – תפיסת היקף ההשתתפות של פלסטינים אזרחי ישראל במחנה השלום; מגמות בולטות באופי ההשתתפות או בהיעדרה; ושינויים לאורך זמן. הפרק השני מתמקד בהערכת הסיבות למצב הקיים, וגם לו שלושה פרקי משנה – הערכת החשיבות של השתתפות פלסטינים אזרחי ישראל בפעילות למען השלום; החסמים העיקריים בפני ההשתתפות; ולבסוף, תפיסת התמריצים היכולים לדרבן את הפלסטינים אזרחי ישראל להשתתפות.

ב. תמונת המצב

1. היקף ההשתתפות

"בהנהגה וברוח החיה של הארגונים, אלה ארגונים של יהודים"

רוב המרואיינים למחקר חשו כי היקף ההשתתפות של פלסטינים אזרחי ישראל בארגוני השלום נמוך מהמידה שהיו מצפים או מקווים לראות. עוד ציינו המרואיינים כי את ארגוני השלום בישראל הקימו יהודים, מנהלים יהודים, רוב חברי הצוות בהם יהודים, ורוב הפעילים בהם יהודים. הרושם העולה הוא שאת רוב הפעילות מבצעים יהודים, הן בעבור יהודים והן בעבור פלסטינים מהגדה המערבית ומעזה. במחקר המקביל שערכה סנא כנאנה, הציגו המרואיינים את הזווית הפלסטינית ותמכו גם הם בטענה בדבר היעדרם היחסי של פלסטינים אזרחי ישראל מפעילות בנושאי חוץ, ובכלל זה, גם בארגוני השלום. תמונה דומה עולה גם מהמחקרים והנתונים האמפיריים המעטים הקיימים בנושא.¹¹ עם זאת, חשוב לציין כי במחקר נשמעו גם מעט קולות אחרים, שסתרו תפיסה זו וטענו כי ישנה השתתפות רבה ותוססת של פלסטינים אזרחי ישראל בארגוני השלום, השתתפות הזוהה במידתה לפחות לשיעורם באוכלוסייה (קרי כעשרים אחוזים מאנשי הצוות והמשתתפים בפעילות הארגון).

על פי אוגדן המידע על החברה הערבית בישראל שהוציאה לאור עמותת יוזמות קרן אברהם בשנת 2013, בעשורים האחרונים הייתה עלייה במספר ארגוני החברה האזרחית הערביים בישראל, אולם נכון לשנת 2001 רק שני אחוזים מהם עסקו בסכסוך חוצה-הגבולות (ארבעה ארגונים מתוך 204). לעומת זאת, 18.1 אחוזים מארגוני החברה האזרחית היהודיים בישראל עסקו בנושא (178 ארגונים מתוך 982). ארגוני החברה האזרחית בקרב המיעוט הפלסטיני בישראל עוסקים בעיקר בסוגיות פנימיות לחברה הערבית-פלסטינית בישראל, כגון דת, חינוך, תרבות, שיכון ופיתוח, רווחה, העצמת נשים וזכויות אזרח. בסוגיות אלו נכלל גם העיסוק ביחסי יהודים-ערבים בתוך ישראל (12.2 אחוזים מהארגונים הערבים בישראל עסקו בנושא נכון לשנת 2001).¹²

Geneva, 2015); Thania Paffenholz et al., "[Making Women Count - Not Just Counting Women: Assessing Women's Inclusion and Influence on Peace Negotiations](#)," *Inclusive Peace and Transition Initiative* and UN Women. Geneva, Switzerland: The Graduate Institute Geneva, 2016).

¹¹ Tamar Hermann, *The Israeli Peace Movement: A Shattered Dream*, (New York, NY: Cambridge University Press, 2009).

¹² [החברה הערבית בישראל – אוגדן מידע 2013](#), יוזמות קרן אברהם, פרק 12, עמ' 14.

המרואיינים הבחינו בין פעילותם של פלסטינים אזרחי ישראל כאנשי צוות בארגון (מתנדבים או עובדים)¹³ ובין מעורבותם כקהל יעד או משתתפים במיזמי הארגון. לתפיסתם, בחלק מארגוני השלום עובדים פלסטינים אזרחי ישראל כאנשי צוות בשיעור הדומה לשיעורם באוכלוסייה, אך לרוב הם אינם נושאים בתפקידי מפתח בארגון. זאת, לדידם, בין היתר משום שאת רוב הארגונים הקימו יהודים, והם אפוא גם אלו הממשיכים לנהל אותם ולהחזיק בתפקיד המנכ"ל ולרוב גם בתפקידי הוועד המנהל. חשוב להדגיש, כי במקרים רבים יש לארגוני השלום בישראל שותף פלסטיני בשטחים הפלסטינים (לעיתים במסגרת של ארגון מקביל) אשר מנהל את פעילות הקבוצה בשטחי הגדה המערבית ו/או עזה ושותף בתהליכי קבלת ההחלטות האסטרטגיות. זאת להבדיל מארגוני חברה משותפת אותם מנהלים בדרך כלל במשותף מנהל יהודי-ישראלי ומנהל פלסטיני-ישראלי, ללא מעורבות פלסטינים שאינם אזרחי ישראל. ישנם מספר ארגוני שלום חריגים בהם מתקיים שוויון בין מספר הפלסטינים והיהודים אזרחי ישראל בכל רמות הפעילות (הנהלה, אנשי צוות, ופעילים), לדוגמה, בית הספר לשלום בנווה שלום, עמותת חלונות, ועמותת שיחה מקומית. יתכן כי ניתן להסביר את ייחודיות ארגונים אלו בכך שהם הוקמו תחילה כארגונים של יהודים ופלסטינים בתוך ישראל בלבד, כמו ארגוני חברה משותפת, ורק לאחר מכן הם יצרו שותפויות בגדה המערבית ובעזה.

אשר למשתתפים כקהל יעד של הארגונים – רוב המרואיינים טענו כי היקף ההשתתפות של פלסטינים אזרחי ישראל בפעילויות ארגוני השלום נמוך ביחס לשיעורם באוכלוסייה, בייחוד בהתארגנויות המבוססות על התנדבות. לדידם, הפלסטינים אזרחי ישראל תומכים עקרונית בפעילות ארגוני השלום, ואינם פועלים נגדם, אולם הם גם אינם לוקחים חלק פעיל בעשייה (בארגון, לקיחת יזמה, השתתפות בפעילויות וכדומה). כך תיארה זאת אחת המרואיינות:

"עשינו המון כנסים בינלאומיים בתקופה שאחרי אוסלו ואני לא יכולה לחשוב על ערבי [פלסטיני אזרחי ישראל] אחד שהיה [בהם]."

מרואיינים ציינו עם זאת, כי השתתפות חריגה ניכרת במיזמים המיועדים לפלסטינים אזרחי ישראל כקהל יעד נבדל מהפלסטינים בשטחים ומהיהודים בישראל, כמו התכניות לחינוך לשלום בבתי ספר בכפרים ערביים בישראל שמפעיל מרכז פרס לשלום, או כאשר יוזמת ז'נבה פעלה להפצת ההסכם המדיני ושיווקו בקרב האוכלוסייה הפלסטינית בישראל. להפעלת מיזמים אלו מגויסים בדרך כלל אנשי צוות פלסטינים-ישראלים באופן ייעודי.

2. אופי ההשתתפות

מהראיונות עלתה מגמה בולטת המאפיינת את השתתפות הפלסטינים אזרחי ישראל במחנה השלום, או את היעדרה: התרחקות (או הרחקה) מזירת ההשפעה הפוליטית-מדינית (עשייה "קשה") והתמקדות בזירות השפעה לא-רשמיות ובעשייה שאינה פוליטית במהותה (עשייה "רכה"). המרואיינים העידו על נוכחות מעטה יחסית של פלסטינים אזרחי ישראל בתנועות פוליטיות, כמו תנועת שלום עכשיו ותנועת קול אחד, או בארגונים העוסקים בהסדר מדיני ודיפלומטיה (גם אם לא-רשמית), כמו יוזמת ז'נבה וקבוצת ישראל יוזמת. לעומת זאת, ניכרת נוכחות רבה יותר במסגרות הפועלות בנושאים כמו חינוך, דיאלוג ומפגש, תרבות, שיח דתי ואף זירת התקשורת – קבוצות שלרוב אינן מגדירות עצמן פוליטיות או שאינן עוסקות באופן ישיר בהשפעה על הזירה הפוליטית-מדינית, לדוגמה מרכז פרס לשלום, חלונות, זרעים של שלום, אינטרפריס, תחנת הרדיו כל השלום ואגודת המפגש הבין-דתי.

זירות ההשפעה הלא-רשמיות, שבהן ניכרת נוכחות רבה יותר של פלסטינים אזרחי ישראל, הן גם הזירות שבהן הכוח הדרוש להשגת המטרה או השינוי נמצא בידי הקהילה ובידי הארגון הפועל בחברה האזרחית – לדוגמה, תהליכי העצמה, חינוך והקניית ידע ובניית קהילה. זירות אלה מובלות פחות ותלויות פחות במקבלי ההחלטות בישראל; זאת, לדוגמה, לעומת תהליכי שינוי מדיניות, חקיקה וחלוקת משאבים ציבוריים. משמעות הדבר אינה שבארגונים שבהם פועלים פלסטינים אזרחי ישראל אין עיסוק

¹³ חשוב להדגיש כי ארגוני השלום הם לרוב ארגונים קטנים, ומספר העובדים בהם – יהודים ופלסטינים כאחד – קטן (לרוב בין שני עובדים לכעשרים עובדים בתשלום).

בתוכן פוליטי – ראו לדוגמה את בית הספר לשלום בנווה שלום המקיים שיח בנושאים פוליטיים במפורש – אך השפעת הארגונים אינה מכוונת ישירות לזירה הפוליטית-מדינית. בית הספר לשלום למשל, בהיותו גוף חינוכי, נועד לייצר שינוי בידע, במודעות ובמוטיבציה והנעה לפעולה (פוליטית/ציבורית) בקרב המשתתפים, בעוד הפעולה הפוליטית עצמה מתרחשת מחוץ לכותלי בית הספר במסגרות אחרות שבהן הבוגרים בוחרים מיוזמתם להשתתף.

ראוי לציין כי מגמת שיתוף הפעולה בין פלסטינים ליהודים בקרב הפלסטינים אזרחי ישראל היא הפוכה ממגמה זו בקרב הפלסטינים תושבי השטחים. בעידוד של תנועת האנטי-נורמליזציה,¹⁴ במידה ופלסטינים בשטחים משתתפים כיום בפעילות הכוללת שיתוף פעולה עם יהודים, הדבר נעשה כמעט רק אם אופי הפעילות פוליטי-מדיני באופן מפורש, בעוד הרבה יותר קשה עבורם (מעשית, פוליטית, וחברתית) להשתתף בעשייה יהודית-פלסטינית "רכה" שהשלכותיה הפוליטיות אינן באות לידי ביטוי ישיר (לדוגמה חינוך לשלום או קבוצות דיאלוג).

מגמה שנייה שמאפיינת את המעורבות של פלסטינים אזרחי ישראל בארגוני השלום, היא השתתפותם בקבוצות שהגדרתן מבוססת על זהות על-לאומית, לדוגמה ארגוני זכויות אדם, המדגישים את הזהות האוניברסלית; קבוצות סוציאליסטיות, המדגישות את הזהות המעמדית; ואף ארגוני נשים, בהן ניתן דגש לזהות המגדרית. במסגרות אלו המרכיב הציוני בזהותן הארגונית ובזהות חבריהן, לרוב אינו דומיננטי (או שאינו קיים) והן מאפשרות חיבור יהודי-פלסטיני על בסיס זהות אחרת מזו הלאומית. בכך, מתבטל במסגרות אלו חסם חשוב העומד בפני השתתפותם של פלסטינים אזרחי ישראל בארגוני החברה האזרחית: האידיאולוגיה הציונית (להרחבה, ראו בהמשך על חסמים רעיוניים).

אשר לפעילות שאינה במסגרות משותפות ליהודים ולפלסטינים – כמה מהמראיינים טענו שפלסטינים אזרחי ישראל המעוניינים לקחת חלק באקטיביזם אזרחי בנושאים הנוגעים למדיניות-החוץ בכלל ולסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט, יעשו זאת במסגרות התנגדותיות-לעומתיות לישראל – פלסטיניות או בינלאומיות – ובכלים נוקשים יותר, כגון חרם, מחאה או פנייה למוסדות בינלאומיים. המראיינים העריכו כי בחברה הפלסטינית נקיטת צעדים נוקשים נגד היהודים ובעד זכויות הקולקטיב הפלסטיני זוכה בהערכה ציבורית רבה יותר מאשר השתתפות בפעילויות "רכות" למען השלום ועם היהודים.¹⁵ לאור זויות המבט היהודית של מחקר זה, אין בו תיעוד רב לפעילות לעומתית מסוג זה מצד הערבים הפלסטינים בישראל, אך ניתן למצוא עדות לכך בכמה מסיפורי החיים המתוארים בספרם של יואב שטרן וד"ר שרה אוסצקי-לזר, בני המקום: שיחות עם אזרחים ערבים בישראל.¹⁶

3. מגמות שינוי

רוב המראיינים העידו כי לא הבחינו בשינויים ניכרים לאורך הזמן בהיקף ואופי השתתפות המיעוט הפלסטיני בישראל בארגוני השלום. עם זאת, בראיונות עלו מספר מגמות שהשפיעו על אופי הפעילות הכללי של מחנה השלום ועל החברה הפלסטינית בישראל, שעשויים להסביר דווקא את היעדר השינוי.

¹⁴ "אנטי-נורמליזציה" הוא ביטוי המתייחס להתנגדות בקרב הפלסטינים והחברה האזרחית במדינות ערב לבניית יחסי גומלין נורמליים מכל סוג שהוא (פוליטיים, כלכליים, חברתיים וכו') עם ישראל ועם ישראלים. התומכים בתפיסה זו לרוב רואים בקיום יחסי גומלין שכאלה הענקת הכשר ולגיטימציה למדינת ישראל ולמדיניותה הנוכחית כלפי הפלסטינים. בשנים האחרונות התרחבה תפיסה זו בקרב החברה הפלסטינית, והשפיעה גם על היכולת של ארגוני שלום להמשיך לפעול בשיתוף פעולה יהודי-פלסטיני חוצה-גבולות. לקריאה נוספת בנושא ראו:

Riman Barakat and Dan Goldenblatt, "[Coping with Anti-Normalization](#)," *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics, and Culture* 18(2/3), 2012, pp. 86-95; Walid Salem, "[The Anti Normalization Discourse in the Context of Israeli-Palestinian Peace-Building](#)," *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics, and Culture* 12(1), 2005, pp. 100-109.

¹⁵ לאקטיביזם הפלסטיני שורשים גם בתנועת ההתנגדות הלא-אלימה הפלסטינית שסממניה בתוך ומחוץ לישראל כוללים את עצם המשך הקיום היומיומי תחת השלטון או הכיבוש הישראלי (התנגדות שלרוב מכונה "צומוד" = صمود = החזקת מעמד או היצמדות לאדמה), לצד פעילות מחאה כנגדו, והתארגנות פוליטית בניסיון ליצור לו חלופה. עוד על כך ועל האקטיביזם של הפלסטינים אזרחי ישראל בהקשר זה, ראה: Marwan Darweish and Andrew Rigby, *Popular Protest in Palestine: The Uncertain Future of Unarmed Resistance*, (London: Pluto Press, 2015), pp. 34-52.

¹⁶ יואב שטרן וד"ר שרה אוסצקי-לזר, בני המקום: שיחות עם אזרחים ערבים בישראל, (אוניברסיטת תל-אביב: מרכז תמי שטיינמץ למחקרי שלום, 2016).

בעשור האחרון התרחש שינוי רוחבי בפעילות החברה האזרחית בישראל, שבא לידי ביטוי בהסתת הפעילות מהתמקדות בבניית שלום באמצעות פעילות ישראלית-פלסטינית חוצת-גבולות, שרווחה בשנות התשעים וראשית שנות האלפיים, לעיסוק ביצירת חיים משותפים באמצעות פעילות יהודית-ערבית בתוך ישראל, ועיסוק בזכויות אדם ופעילות בינלאומית-הומניטרית. השינוי נבע מתחושה בקרב פעילים, מקבלי החלטות, הציבור הרחב, קהילת התורמים ואחרים כי הפעילות חוצת-הגבולות למען השלום מיצתה את אפשרויותיה. תחושה זו רווחה במיוחד לאחר פרוץ האינתיפאדה השנייה וכישלון המשא ומתן והתהליך המדיני שהתוו הסכמי אוסלו. בהיעדר תהליך מדיני, היה נדמה שאין טעם בפעילות אזרחית, מה גם שתוצאותיה אינן נראות בשטח וככל הנראה גם לא יראו בטווח הקרוב. יתר על כן, מי שהמשיך לעסוק בנושא הסכסוך חוצה-הגבולות, העדיף להתמקד בצורך לשנות את הסטטוס קוו על פני הצורך לבנות מסגרות שיתוף פעולה עם הפלסטינים אזרחי ישראל ולכן פעל לשכנע את הרוב היהודי בישראל ולרתום אותו למשימה.

בד בבד, התחום של קידום חברה משותפת ליהודים ופלסטינים בתוך ישראל התחזק, בין היתר בשל יכולתו להניב תוצאות מדידות וברורות, תוצאות המחזקות את המשתתפים בפעילות ואת קהילת התורמים התומכת בה. בשינוי זה מהדהד גם שינוי שהתרחש בעולם בתחום יישוב הסכסוכים והפיתוח, וביטוי במעבר מגישה של דו-קיום בין קבוצות המצויות בקונפליקט, כלומר "אני פה והשכן שלי ליד", לגישה של חברה משותפת המקדמת את הרעיון של קבלת האחר ומכירה בשייכותו השווה למקום. העובדה כי שינוי זה ארע לרוב באותן הקהילות התורמות לסוגי הפעילויות השונים מעצימה את מגמת השינוי גם בישראל, שכן תורמים רבים העבירו את תמיכתם מפעילות חוצת-גבול לקידום השלום לפעילות פנים-ישראלית המקדמת חברה משותפת. לדברי לואי קרצר-אלנבוגן:¹⁷

"ניכרת העמקה של תרומות לקידום חברה משותפת. אני חושבת שיש לכך מספר סיבות, ביניהן, שזהו תחום שבו קל יותר לראות ולמדוד תוצאות, וכן שבפעילות זו נתקלים פחות בדינמיקה או בתחושות של אנטי-נורמליזציה לעומת הפעילות חוצת-הגבולות. ללא ספק, בתקופה זו, מנקודת המבט של קהילת התורמים האמריקאית שמתמקדת במרחב הישראלי-פלסטיני, יותר גורמים מעוניינים לתמוך כספית בעבודה שמספרת את הדינמיקה בתוך ישראל לעומת תמיכה בפרויקטים למען שלום חוצה-גבולות."

שינויים פוליטיים רחבים יותר גם השפיעו על אופי הפעילות של ארגוני השלום בישראל. כוחות בימין המפה הפוליטית בישראל וגורמים שונים בקרב הפלסטינים – הלכו והקשו יותר ויותר על פעילי השלום לקיים פעילות חוצת-גבולות העוסקת בנושאים מדיניים. תנועת האנטי-נורמליזציה והחרם מחד גיסא וההקצנה בקרב האוכלוסייה וקובעי המדיניות בישראל מאידך גיסא הפכו את העבודה חוצת-הגבולות לקשה הרבה יותר.¹⁸ יתר על כן, ההקצנה בתוך ישראל חיזקה את הצורך לפעול בקרב האוכלוסייה הערבית-פלסטינית והיהודית במדינה על מנת לצמצם את תופעת הגזענות, לחזק את החיבור בין האוכלוסיות ולשמור על הדמוקרטיה. השילוב בין הגורמים – הקושי לפעול עם הפלסטינים בשטחים, פיתוח תחום החברה המשותפת, והצורך בליבון היחסים בין יהודים לערבים הפלסטינים בישראל וברתימה (מחודשת) של שתי האוכלוסיות לתהליך השלום – הביא את פעילי מחנה השלום לשים לב לצורך בעבודה פנים-ישראלית בקרב הרוב היהודי והמיעוט הפלסטיני במדינה. עם זאת, לא נראה ששינוי המגמה והפניית תשומת הלב גם לפלסטינים אזרחי ישראל הביאו לשילובם בפעילות חוצת-גבול, אלא ליצירת מערך מקביל – שונה מעט במטרותיו – בתוך גבולות המדינה.

¹⁷ לואי קרצר-אלנבוגן היא מנהלת התכניות הישראליות-ערביות במכון ארה"ב לשלום (USIP). הציטוט במקור באנגלית.
¹⁸ חשוב להדגיש כי על אף הקשיים, ארגונים שהיו מחויבים לנושא פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ונחשבים לפעול תוך שיתוף פעולה ישראלי-פלסטיני חוצה גבולות, מצאו דרכים לעשות כן. זאת, במיוחד בקרב גופים שעוסקים בסוגיות פוליטיות-מדיניות, שמספרם נמצא בקו עלייה. לקריאה נוספת בנושא שיתופי הפעולה הישראליים-פלסטיניים ויכולת ההשפעה שלהם, ראו: Ned Lazarus, "A Future for Israeli-Palestinian Peacebuilding," *Britain Israel Communications and Research Centre (BICOM)*, July 2017.

לבסוף, דומה כי בעשור האחרון התחוללו גם שינויים חשובים בחברה הפלסטינית בישראל. לדברי המרואיינים ניכרת מגמת עלייה באקטיביזם הפלסטיני בישראל באופן כללי. כמה מרואיינים ציינו כי ייתכן שעלייה זו נובעת, בין היתר, מהתעוררות החברה האזרחית הערבית כתוצאה מהאביב הערבי. רבים רואים בכתיבת "מסמכי החזון העתידי"¹⁹ בשנת 2006 נקודת מפנה בקרב האוכלוסייה הערבית הפלסטינית בישראל, ומייחסים גם למלחמות ישראל בעזה ולהתבטאויות הגזעניות של ההנהגה הישראלית בשנים האחרונות (למשל התבטאותו של ראש הממשלה נתניהו ביום הבחירות בשנת 2015 כי "הערבים נוהרים לקלפיות") השפעה על התעוררות הציבור הפלסטיני בישראל. ההכרה בצורך להתאגד פוליטית במסגרת הרשימה המשותפת בבחירות 2015, התאגדות שהובילה להפיכת המפלגה לשלישית בגודלה בכנסת, מעידה אף היא על תפיסת הכוח הגדלה של הציבור הפלסטיני בישראל ועל התחזקות יכולתו להשפיע על תהליכים המתרחשים במדינה.

לצד תהליכי העצמה אלו, העידו מספר מרואיינים כי להערכתם פער בין-דורי בחברה הערבית הפלסטינית בישראל מרחיק את הצעירים מזהותם הישראלית ומקרבתם לזהותם הערבית.²⁰ אחת המרואיינות הסבירה כי התפתחות הכפרים הערבים מאפשרת לדור הצעיר של הפלסטינים אזרחי ישראל לגדול בסביבה שהיא ערבית-פלסטינית כמעט לחלוטין מבלי שייצרו קשר של ממש עם הציבור היהודי בישראל. כמו כן, התפתחות הטכנולוגיה והגלובליזציה פתחו שערים למרחב הערבי. לכן, לכאורה, הצעירים הערבים הפלסטינים בישראל (בשונה מהוריהם) מכירים פחות את הציבור היהודי, לעתים העברית שבפיהם טובה פחות, ולעומת זאת זהותם הערבית ותחושת השתייכותם ללאום הפלסטיני ולרוב הערבי באזור חזקה יותר מאשר בדורות קודמים. על כן, הם גם יכולים בקלות רבה יותר להשתתף באקטיביזם פלסטיני או ערבי אזורי, והם אינם נדרשים דווקא לשתף פעולה עם היהודים בישראל. דומה כי תהליכים אלו הובילו לצמיחת החברה האזרחית הערבית בישראל, אך פעילותה מופנית בעיקר למאבק על זכויות הפלסטינים אזרחי ישראל כקבוצת מיעוט לאומית, או למעורבות במאבק הלאומי הפלסטיני באמצעות קבוצות לעומתיות לישראל ולא באמצעות מחנה השלום הישראלי.

ג. הערכת המצב

מתמונת המצב שתיארו המרואיינים עולה כי לתפיסתם, הפלסטינים אזרחי ישראל נעדרים במידה רבה ממחנה השלום, בייחוד ממסגרות פעולה שהן פוליטיות-מדיניות במהותן, או שמושם בהן דגש על הזהות הלאומית-ציונית. מדוע זה המצב והאם מדובר בבעיה? בניסיון לענות על שאלות אלה יציג פרק זה תחילה את החשיבות שהמרואיינים מייחסים להשתתפות פלסטינים אזרחי ישראל במחנה השלום. לאחר מכן, ייבחנו החסמים המרכזיים העומדים הן בפני היהודים בישראל והן בפני הפלסטינים בישראל בבואם לשתף פעולה בארגוני השלום. לבסוף, יוצגו התמריצים או התנאים העיקריים שיכולים לדרבן את הפלסטינים אזרחי ישראל להשתתף במידה רבה יותר בפעילות החברה האזרחית לקידום השלום.

1. חשיבות ההשתתפות

רוב המרואיינים ייחסו חשיבות רבה להשתתפות פלסטינים אזרחי ישראל בפעילות אזרחית לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני, פעילות שתקדם הסדר מדיני ופיוס בין העמים. הם נימקו את עמדתם בשלושה טעמים עיקריים: טעמים אסטרטגיים – השתתפותם תאפשר ואף תקדם השגת שלום בר-קיימא; טעמים ארגוניים – השתתפותם תחזק את היכולות הארגוניות של מחנה השלום; טעמים

¹⁹ "מסמכי החזון העתידי" הם ארבעה מסמכים שגובשו ביוזמתם ובחסותם של ארגוני חברה אזרחית ערבים, העוסקים בעתידה של האוכלוסייה הערבית-פלסטינית בישראל ובהצעות לשינוי אופייה של מדינת ישראל והמסטר הנהוג בה. המסמכים פורסמו בזה אחר זה בין סוף שנת 2006 למאי 2007. גיבוש המסמכים הוא ציון דרך בהבניית הזהות הקבוצתית והלאומית של האזרחים הפלסטינים בישראל. שניים מהמסמכים הם בעלי אופי משפטי ושניים נושאים אופי חזוני. ביניהם נמצא מסמך "[החזון העתידי לערבים הפלסטינים בישראל](#)" אשר פורסם על ידי ועדת המעקב של ערביי ישראל וועד ראשי הרשויות המקומיות הערביות. כל ארבעת המסמכים מופיעים כנספח ב: שרה אוסצקי-לזר ומוסטפא כבהא (עורכים), *בין חזון למציאות: מסמכי החזון של הערבים בישראל 2006-2007*, (ירושלים: הפורום להסכמה אזרחית, 2008).

²⁰ ניתן למצוא מידע נוסף על ההגדרה העצמית של הפלסטינים אזרחי ישראל נכון לשנת 2016 ב"[מדד הדמוקרטיה](#)" של המכון הישראלי לדמוקרטיה. ראוי לציין כל על פי ממצאי סקר זה, רק 12 אחוזים מהערבים הפלסטינים בישראלים מצביעים על זהותם הפלסטינית כזהות עיקרית, בעוד היתר מעדיפים את הזהות הישראלית או הערבית. מעניין לבחון פער זה, אם הוא אכן קיים, בין ההגדרה העצמית הפלסטינית לבין התפיסה שלה מצד היהודים הישראלים.

מוסריים – שילוב קבוצות מיעוט בתהליך השלום, בייחוד קבוצות גדולות ורלבנטיות כמו הערבים הפלסטינים בישראל, הוא חובה מוסרית.

(א) טעמים אסטרטגיים

החשיבות האסטרטגית של השתתפות פלסטינים אזרחי ישראל בפעילות מחנה השלום בישראל מתבססת על ההנחה כי מעורבותם תגביר את הסיכויים להגיע להסכם שלום ופיוס בר-קיימא בין העמים, וכי השגת הפיוס ללא מעורבותם כלל אינה אפשרית.

תרומתם להשגת השלום חיונית בראש ובראשונה בשל כוחם המספרי – חלקם באוכלוסייה הוא עשרים אחוזים ויותר, והרשימה המשותפת היא המפלגה השלישית בגודלה בכנסת העשרים. לפלסטינים אזרחי ישראל יש אפוא כוח פרלמנטרי ופוליטי ניכר, והם מהווים מכפיל כוח פוטנציאלי בעבור השמאל היהודי-ישראלי, הן במסגרת הקואליציונית והן במסגרת האזרחית. תמיכת הציבור הערבי הפלסטיני בישראל במחנה השלום מהותית בעבור השמאל הישראלי, כפי שהוכח בתקופת ממשלת רבין, בה המפלגות הערביות אפשרו הלכה למעשה את חתימת הסכמי אוסלו בקואליציה בת 56 חברי כנסת בלבד.

בעוד היו מי שראו בגודלו של המיעוט הערבי בישראל יתרון אסטרטגי, היו גם מי שראו בכך סיכון שכן בכוחו של מיעוט זה להיות חסם להסכם מדיני או פיוס בר-קיימא, במידה שאינו מוצא מענה לתביעותיו כקבוצה נבדלת בעלת צרכים מובחנים. מכאן שאין להקל ראש בחשיבות השמירה על יחסים טובים בין יהודים לפלסטינים אזרחי ישראל, ועל גיוס תמיכתם של האזרחים הפלסטינים בהסדרי השלום הקיימים או העתידיים, ולא לקחת אותה כמובנת מאליה.

החשיבות האסטרטגית של הפלסטינים בישראל נובעת גם מיכולתם לתרום לקידום תהליך השלום. כמי שנעים בין שתי הזהויות, הישראלית והפלסטינית, דוברים עברית וערבית וחיים כמיעוט בקרב הרוב היהודי, פלסטינים אזרחי ישראל רבים פיתחו מיומנויות גישור נדירות ויכולת יוצאת דופן להבין את שתי האוכלוסיות לעומקן על שלל הרגישויות והמורכבויות שלהן, והודות לכך ביכולתם לאתגר את שתי האוכלוסיות ואף "לתרגם" אוכלוסייה אחת לרעותה ביעילות רבה ביותר. לאור יכולות הגישור הייחודיות האלו, הפלסטינים אזרחי ישראל אף הופכים לעתים למעין מנחי קבוצות סמויים בקבוצות דיאלוג.²¹

נוסף על תרומתם לקידום תהליך השלום, לפלסטינים אזרחי ישראל יש גם חשיבות אסטרטגית מהותית בהיותם בעלי עניין בסכסוך הישראלי-פלסטיני ובפתרונו. במשך השנים, התהוותה לפלסטינים אזרחי ישראל זהות נפרדת בעלת נרטיב, מנהיגות ואפילו מאפיינים של שפה ותרבות משלהם.²² השפעתו של כל פתרון מדיני על גורלם תהיה שונה מהשפעתו על הציבור היהודי בישראל והציבור הפלסטיני בשטחים; וישנן סוגיות הנוגעות בייחוד לפלסטינים אזרחי ישראל – בראש ובראשונה סוגיית הפליטים הפנימיים ואופייה היהודי של מדינת ישראל. צורכי הפלסטינים אזרחי ישראל אינם מיוצגים במלואם, לא על ידי היהודים בישראל ולא על ידי הפלסטינים בשטחים, ולסיפוקם אין די בפתרונות ביניים. על

²¹ מנהלת בית הספר לשלום נאווה זוננשיין מתארת דינמיקה זו: "הפלסטינים אזרחי ישראל הם כוח אדיר לגישור בין שני הצדדים לסכסוך. אף ממשלה לא זיהתה את היתרון שלהם ולא שיתפה אותם במשאים ומתנים. אבל, הם יכולים לקדם משאים ומתנים בצורה מדהימה כי הם בדיוק יודעים לתרגם – לא במובן של תרגום שפה אלא את הרגישויות בכל צד – כי הם מכירים היטב את שני הצדדים [...] בדיאלוג הכואב שמקיימים ישראלים ופלסטינים, כובשים ונכבשים, יש מקומות של חוסר הבנה הדדית, בהם יכולים הפלסטינים אזרחי ישראל לסייע. הם מבינים את הרגישויות בשני הצדדים ומאוד מסייעים לדיאלוג שקורה – קצת כמו מנחים אבל לא רק, כי גם להם יש סוגיות שהם רוצים להעלות לתוך הדיאלוג הזה, שלפעמים הם מחכים עם העלאתן."

²² דיון בנושא הזהות הנפרדת של המיעוט הערבי במדינה ניתן למצוא אצל: Dan Rabinowitz, "The Palestinian Citizens of Israel, the Concept of Trapped Minority and the Discourse of Transnationalism in Anthropology," *Ethnic and Racial Studies* 24(1), 2001, pp. 64-85; Sammy Smooha, "Minority Status in an Ethnic Democracy: The Status of the Arab Minority in Israel," *Ethnic and Racial Studies* 13(3), 1980, pp. 389-413; Oren Yiftachel, "Between Nation and State: 'Fractured' Regionalism among Palestinian-Arabs in Israel," *Political Geography* 18(3), 1999, pp. 285-307.

מנת להגיע למימוש מלא של צורכי כל בעלי העניין – כולל הפלסטינים אזרחי ישראל – יש להגיע לפתרון שיאפשר לנוגעים בדבר לחוש עליו תחושת בעלות, למצוא במסגרתו צדק ולרצות בכנות בהצלחתו. לשם השגת פתרון שכזה, על כל בעלי העניין להיות שותפים בתהליך השגתו, יהא כוחם הפוליטי אשר יהא. הדבר כמובן מקשה על תהליך המשא ומתן שכן ככל שקבוצות עניין רבות יותר משתתפות בו, קשה יותר למצוא פתרונות. אולם בטווח הארוך, רק שילובם יאפשר השגת פתרון בר-קיימא. נועם שוסטר, מנהלת ארגון אינטרפּיס בישראל, מביעה עמדה זו:

"אל לנו לחטוא ולייצר שוב מצב בו הם [הפלסטינים אזרחי ישראל] לא יהיו חלק מהמשא המתן. זה מייצר פער עקרוני, שמשאיר סוגיות מחוץ לחדר ושגורם לשיח להישאר ברמה הבסיסית ביותר".

לבסוף, לשיתוף פלסטינים אזרחי ישראל יש חשיבות אסטרטגית בעבור פיוס מלא. על מנת להגיע לפיוס בין העמים ולא רק להסדר מדיני בין המנהיגים, יש להגיע גם לפיוס בין היהודים לפלסטינים בתוך ישראל. פצעי הנכבה עודם מורגשים בקרבם, והם מתמודדים עם סוגיות של פליטים פנימיים, גזענות ואי-שוויון מערכתית. יתר על כן, תהליכים המאפיינים את השנים האחרונות, בהם הקצנה כלפי הפלסטינים בישראל בקרב ההנהגה היהודית וצמיחת זרמים פלסטינים לאומיים בקרב החברה הפלסטינית בישראל, מגבירים את הצורך בקירוב בין היהודים לפלסטינים בתוך ישראל לשם השגת פיוס עמוק, כן ויציב.

(ב) טעמים ארגוניים

להשתתפות פלסטינים אזרחי ישראל במחנה השלום יש חשיבות גם מטעמים ארגוניים, לאור יכולתם לחזק את פעילות מחנה השלום ולהגביר את יעילותו בדרכים מגוונות: (1) קשריהם הענפים ונגישותם לשתי האוכלוסיות, היהודית והפלסטינית, מאפשרים לפלסטינים אזרחי ישראל ליצור עמן קשרים חשובים ולקשר ביניהן; (2) הפלסטינים אזרחי ישראל תורמים לשיפור התקשורת בין צוות הארגון לבין המשתתפים היהודים והפלסטינים בפעילויות שהארגון מקיים, הודות לשליטתם בשתי השפות, יכולתם לתרגם חומרים במפגשים דו-לאומיים, ותרומתם לקידום הבנה עמוקה יותר של הנרטיב של כל אחד מן הלאומיים; (3) לקולם הייחודי השפעה חיובית על אופי הארגון אשר נעשה מכליל ורגיש יותר (בהתנהלות ובנושאי תוכן) כלפי הפלסטינים אזרחי ישראל; (4) החיבור בין היהודים לפלסטינים אזרחי ישראל נותן לגיטימציה להשתתפות פלסטינים מהשטחים בפעילויות לקידום השלום, ויש בו משקל נגד ללחצי האנטי-נורמליזציה. יתר על כן, ככל שיישום פעילות חוצת-גבול נעשה קשה ומורכב יותר מבחינות שונות – טכנית, לוגיסטית, כלכלית ואף חברתית-פוליטית – יכולתם של הפלסטינים אזרחי ישראל לקדם שינוי עמדות ותהליכי פיוס בקרב החברה היהודית בישראל, ואף לייצג לעתים את האינטרסים הפלסטיניים בפני יהודים-ישראלים שאינם זוכים לפגוש פלסטינים מהשטחים ולשמוע את עמדותיהם באופן ישיר, הופכת חשובה יותר.

(ג) טעמים מוסריים

מספר מרואיינים העלו טעמים מוסריים לחשיבות השתתפות פלסטינים אזרחי ישראל במחנה השלום. בבסיסם, התחושה כי בהיותם קבוצה גדולה כל כך באוכלוסייה ובהתחשב ברלבנטיות הישירה של הסכסוך ופתרונו למרקם חייהם ולצורכיהם, הרי שהדרתם ואי-שיתופם בפעילות מחנה השלום ובהנעת תהליכי השינוי הרצויים על ידי פעילות יהודית-פלסטינית משותפת היא מעשה שאינו אתי. היו שטענו כי לכל פלח אוכלוסייה הזכות להשתתף בתהליכי ההסדר והפיוס המדיני, וודאי שאין להדירו. עוד ציינו המרואיינים טעם מוסרי-חינוכי – לאור המורכבות הרבה, לכאורה, שבה נמצאים הפלסטינים אזרחי ישראל מבחינת זהותם הלאומית והאזרחית, זו חובה מוסרית ליצור בעבורם מרחב שבו יוכלו להתמודד עם מורכבות זו ולהתפתח הן אישית והן קבוצתית. התפתחות זו תבטיח שזהותם לא תהיה סיבה להשתקה, בלבול או קושי, אלא דווקא מקור לפעולה במרחב הציבורי.

כאמור, רוב המרואיינים ייחסו חשיבות רבה להשתתפות פלסטינים אזרחי ישראל במחנה השלום. עם זאת, היו גם קולות מעטים שייחסו לה חשיבות נמוכה או לא ייחסו לה חשיבות כלל. שני טעמים עיקריים עומדים בבסיס עמדה זו: הפלסטינים אזרחי ישראל אינם קהל יעד אסטרטגי, ולפלסטינים אזרחי ישראל יכולת מועטה בלבד לתרום לקידום הסדר מדיני.

לפי הטעם האחד, הפלסטינים אזרחי ישראל אינם קהל יעד אסטרטגי משום שתמיכתם בכל הסדר מדיני או פעילות מקדמת שלום נתפסת כמובנת מאליה. הם מעין "קהל שבוי", וארגונים – בעיקר אלו המנסים להשפיע על דעת הקהל היהודית-ישראלית – יעדיפו למקד את מאמצייהם ביהודים הנמצאים במרכז-ימין המפה הפוליטית בישראל, כלומר בציבור "הלא-משוכנעים". כפי שמסביר זאת מנכ"ל יוזמת ז'נבה גדי בלטיאנסקי:

"ממילא ברגע האמת, בסוף היום, שם [בקרב הפלסטינים אזרחי ישראל] יהיה רוב לכל הסדר שהפלסטינים בגדה יסכימו לו. אז פשוט חבל על המאמץ בהינתן שהמשאבים מצומצמים [...] לכן גם לא נעשה מאמץ מול אנשי שמאל ומחנה השלום, אלא מול אנשי ש"ס, קהילה דוברת רוסית, ליכוד, המרכז. זה לא שהערבים יוצאי דופן במובן הזה, אלא פשוט נחשבים לקהל שבוי [...] הרי אם יהיה הסכם, הם יתמכו בו. עדיף להתמקד באלה שיכולים לעשות את ההבדל".

לפי הטעם השני, אין בכוחם של הפלסטינים אזרחי ישראל להביא לפתרון מדיני או ליישום – הן בקרב הציבור הפלסטיני והן בקרב הציבור היהודי. לפלסטינים אזרחי ישראל אין את המנדט לייצג צד מן הצדדים או להחליט החלטות בשמו, ואין להם את הכוח המספרי או הפוליטי למנוע או ליישם פתרון מדיני. לכן, השתתפותם בפעילויות אזרחיות נתפסת שולית ולעתים אף מובעות כלפיה תחושות זלזול מצד היהודים בישראל; הציבור היהודי בישראל והציבור הפלסטיני בשטחים רואים בפלסטינים אזרחי ישראל ציבור שאינו יכול להביא לסיום הכיבוש מחד גיסא או להקמת מדינה פלסטינית מאידך גיסא.²³ לדעת בעלי דעה זו, תרומת הפלסטינים אזרחי ישראל כמובילי שינוי תבוא לידי ביטוי משמעותי לאחר שיושג הסדר מדיני.

2. חסמים להשתתפות

לאור החשיבות הרבה שרוב המרואיינים מייחסים להשתתפות המיעוט הפלסטיני בישראל בפעילות לקידום השלום נשאלת השאלה מדוע בכל זאת השתתפות זו אינה מתרחשת או מתרחשת במידה מועטה בלבד? הראיונות חושפים חסמים רעיוניים, מבניים וארגוניים, ופסיכולוגיים המקשים על השתתפות זו.

במסגרת הניסיון להסביר את החסמים המונעים את השתתפות הפלסטינים אזרחי ישראל בארגוני השלום, רבים מהמרואיינים העלו השערות באשר לתפיסת החסמים בעיני הפלסטינים אזרחי ישראל עצמם (קרי "מה אנחנו חושבים שהם חושבים"). כמה מרואיינים אף טענו כי דעתם כיהודים כלל אינה רלבנטית, וכי יש להפנות את השאלה ישירות לפלסטינים אזרחי ישראל. ייתכן שטענה זו מעידה על הרצון הטבעי להסיר את האחריות האישית ולהטילה על האחר, או על הקושי לראות את השפעת התנהלות קבוצת הרוב על יכולת ההשתתפות של קבוצת המיעוט. בכל זאת, מאחר שקהילת פעילי השלום היא קהילה יהודית בעלת נגישות רבה יחסית לציבור הפלסטיני בישראל, מצאתי לנכון לכלול בפרק זה גם את השערות המרואיינים לגבי חסמים אפשריים מנקודת המבט הפלסטינית.

²³ יואב שטרן מסביר תפיסה זו: "זה ברור שכל הערבים [בישראל] נגד הכיבוש, וזה ברור שלא הם מכתיבים את הכיבוש, וזה ברור שלא הם יסיימו את הכיבוש. אז זה כאילו קצת לא הגיוני שהם יתעסקו בנושא הזה."

(א) חסמים רעיוניים

שלושה חסמים רעיוניים עיקריים מקשים על הפלסטינים אזרחי ישראל להשתתף בארגוני השלום – פער אידאולוגי עקרוני בין פעילים יהודים לפעילים ערבים פלסטינים בישראל באשר למניעיהם לפעולה ולמטרתה, בייחוד לאור הזדהות פעילים יהודים רבים עם התפיסה הציונית אשר נתפסת כמדירה את הפלסטינים; סוגיות ליבה הנוגעות למיעוט הפלסטיני בישראל – במרכזן סוגיית הפליטים הפנימיים והאופי היהודי של מדינת ישראל – אינן נכללות בשיח השלום, ועל כן אינן זוכות להתייחסות ולפתרון, ולעתים אף לא להכרה; והפרדה רעיונית בין הסוגיות הלאומיות חוצות-הגבולות ובין הסוגיות האזרחיות בתוך ישראל, הפרדה שמהווה חסם ארגוני ורעיוני כאחד.

(1) פער אידאולוגי והשיח הציוני

החסם שצינו המרואיינים יותר מכל חסם אחר הוא הפער האידאולוגי בין רבים מפעילי השלום היהודים, בעיקר מי שמגדירים את עצמם ציונים, ובין פעילי השלום הפלסטינים אזרחי ישראל. פער אידאולוגי זה מתבטא במניע לפעולה, בערכים שלמענם הם נלחמים ובמטרה שאליה הם שואפים. האופי הציוני של רבים מארגוני השלום, תנועות השלום ופעילי השלום בישראל עלה שוב ושוב כחסם מהותי, עקרוני וקשה במיוחד לגישור. המילה "ציונות" מסמלת דברים שונים בעבור האוכלוסייה היהודית והאוכלוסייה הפלסטינית. לדעת רבים מהמרואיינים, שלא כמו התפיסה היהודית הרווחת, בעבור רבים בקרב הציבור הפלסטיני, הציונות מסמלת את כל הרע בישראל ואת העוול שעשו להם היהודים בנכבה ובשנים שאחריה. יתר על כן, בעוד ההגדרה "ישראלית" כוללת (לפחות באופן תאורטי) גם את הפלסטינים אזרחי המדינה, ההגדרה "ציוני" מדירה אותם ומבדילה בינם ובין בני העם היהודי. לאור היעדר מכלול משמעויות מוסכם עבור המילה ציונות, הגדרתה הפכה לנטל על השותפות היהודית-פלסטינית ומשמשת מבחן לקמוס לשייכות אידאולוגית. השימוש בהגדרה ובשפה ציונית (מילולית וסימבולית) בקרב ארגוני השלום מציב אפוא קושי שאינו רק סמנטי כי אם אידאולוגי ועקרוני.²⁴

רבים בשמאל היהודי-הציוני מציבים את המדינה היהודית במוקד תפיסת עולמם ומגיעים לפעילות האזרחית מתוך חרדה לגורל העם היהודי ולמדינת ישראל כמדינה יהודית המושתתת על קיומו של רוב יהודי, וזו גם המטרה שלמענה הם פועלים. בקרב השמאל-היהודי יש מי שפועל לסיום הסכסוך בשאיפה לקדם (גם) חיים משותפים בין יהודים לפלסטינים, אך יש גם מי שפועל בשאיפה להביא להפרדה ולניתוק מהפלסטינים על מנת, בין היתר, לשמר סביבת חיים והגדרה עצמית יהודית. תפיסה זו באה לידי ביטוי, למשל, בשילוב המילה "היפרדות" בשיח השלום ובהתבטאויות הממסגרות את השיח של חלק מהשמאל הישראלי במונחים של בידול מהאוכלוסייה הפלסטינית (לדוגמה, בקמפיין שהובילה התנועה להצלת ירושלים היהודית, הפועלת להתנתקות מהשכונות הערביות בירושלים כדי לשמור על אופייה היהודי של העיר, ובקמפיין של תנועת מפקדים למען ביטחון ישראל, שבמסגרתו נתלו שלטי חוצות ובהם נראה המון פלסטיני לצד הכיתוב בערבית "בקרוב נהיה הרוב", המציג את הפלסטינים כאיום דמוגרפי למדינת ישראל).²⁵ זאת ועוד, גם אם פעילי השלום עצמם אינם מאמינים בהכרח בשיח ההפרדה, עולה כי שיח זה יעיל בבואם להשפיע על דעת הקהל של הרוב היהודי בישראל. לדוגמה, ביוזמת ז'נבה מצאו כי הנימוק הדמוגרפי הגובל בגזענות והגורס כי היכולת להתנתק מהפלסטינים חיונית כדי לשמור על רוב יהודי בישראל, הוא הנימוק המשכנע ביותר את היהודים במרכז-ימין המפה הפוליטית בישראל לתמוך בפתרון שתי המדינות.

תפיסות המבוססות על אידאולוגיה ציונית ועל טיעונים של הפרדה – בין שהם נאמרים מתוך אמונה כנה ובין שמצורך אסטרטגי – נתפסות זרות, מדירות ואף פוגעניות בקרב הפלסטינים אזרחי ישראל. בכנס השנתי של תנועת שלום עכשיו בשנת 2015 התייחס ח"כ איימן עודה לטיעון הדמוגרפי שהשמיע יו"ר האופוזיציה ח"כ יצחק הרצוג, וטען שזו אמירה גזענית כלפיו, וכי כל אמירה שמשתמשת בטיעון

²⁴ Dahlia Scheindlin, "The burden, and wall, of Zionism," +972 Magazine, 6 May 2014.

²⁵ מורן אזולאי, "קמפיין חדש: 'שועפט – לא ירושלים שלנו'", *וואיינט*, 15 במאי 2016; איתי בלומנטל, "יוזמי הקמפיין בשפה הערבית: 'אסור לספח את יו"ש'", *וואיינט*, 15 בינואר 2017.

זה מדירה אותו ומוכיחה שאין רואים בו או בערבים בישראל שחקן רלבנטי או חלק מהחברה.²⁶ לא מפתיע אפוא שהדגשת אופייה היהודי-ציוני של מדינת ישראל עלה כחסם להשתתפות פלסטינים ביחסי החוץ של המדינה גם במחקר המקביל שערכה סנא כנאנה ושבחן את סוגיית ההשתתפות במחנה השלום מנקודת המבט הפלסטינית. בדצמבר 2016, ציינה סמאח סלאימה במאמר שפרסמה באתר *שיחה מקומית*, כי בעיניה "להיפטר מהציונות" (במובן של הבלעדיות היהודית על המקום) הוא אחד משני הצעדים בנוי האמון שיאפשרו לפלסטינים לשתף פעולה עם השמאל היהודי.²⁷ הפעילים היהודים במחנה השלום הישראלי אינם מודעים תמיד לרגישויות הקיימות בנושא השיח הציוני, או שהם מודעים אליהן אך אינם עושים מאמצים להתחשב בהן ממניעים אידיאולוגיים או טקטיים. לדוגמה, הם מצפים מהפלסטינים אזרחי ישראל להגיע לעצרת לזכר יצחק רבין ומתעלמים (במודע או שלא במודע) מכך שבעבור רבים מהם רבין מייצג (גם) את הנכבה.

מכאן שגם אם יגיעו הפעיל היהודי והפעיל הערבי הפלסטיני בישראל לפתרון מדיני מוסכם – לדוגמה "שתי מדינות לשני עמים" – הם עשויים להגיע אליו מתוך תפיסה שונה לחלוטין של אדם וחברה, והיא תקשה עליהם מאוד לקיים שיתוף פעולה כן המבוסס על אמון מלא. ארגונים המגדירים עצמם ציונים, העושים שימוש בסמלים ציונים מובהקים, כגון מגן דוד, צבעי כחול-לבן, דמותם של הרצל והאבות המייסדים של ישראל, המדברים בשפה ציונית ומביעים תמיכה פומבית בצה"ל, מדירים במודע או שלא במודע את הפלסטינים אזרחי ישראל ומערערים את האמון בין הציבור היהודי לציבור הפלסטיני בישראל. כך תיאר זאת טל האריס, המנכ"ל לשעבר של תנועת קול אחד בישראל:

"יש בעיה גדולה עם השיח הציוני מבחינת הפלסטינים אזרחי ישראל. זה לא אטרקטיבי עבורם ומקשה לגייס אותם להתנדבות ופעילות בארגונים. הם אומרים 'אוקיי, אני מבין, יופי, אתם צריכים להיות ציונים, אבל אותנו זה לא מדליק'. לארגון שצריך לפעול על תשוקה של מתנדבים, זה מצב מאוד בעייתי."

פער עקרוני זה בנקודת המוצא האידאולוגית מוביל לעתים גם לפער בהגדרת הפתרון המדיני הרצוי בעיני הפעילים היהודים והפעילים הפלסטינים אזרחי ישראל. בקרב רוב הציבור בשמאל היהודי בישראל, פתרון שתי המדינות הוא עדיין הפתרון העדיף, ואילו בקרב הפלסטינים אזרחי ישראל, בייחוד בקרב בני הדור הצעיר, נשמעים יותר ויותר קולות התומכים בפתרון המדינה האחת. התומכים בפתרון זה מתקשים לקחת חלק בארגוני השלום ולשתף פעולה עם פעיליו, שסדר יומם המסורתי הוא "שתי מדינות לשני עמים". סוגיה זו יצרה חיכוכים אפילו בתוך פורום ארגוני השלום. כאשר חבר ועד פלסטיני אזרחי ישראל העלה את אפשרות המדינה האחת; הדבר עורר דיון סוער שלא הסתיים בפתרון אלא בהסכמה להמשיך לפעול, כל ארגון תוך שמירה על תפיסתו, על אף חוסר ההסכמה. דומה כי רבים בקרב הציבור הערבי הפלסטיני בישראל חשים אולי כמי שמהלכים על הסף ללא הזדהות מוחלטת עם שותפיהם היהודים במחנה השלום. מובן שפער זה מקשה על שיתוף פעולה גם מהצד היהודי, אשר לא תמיד מקבל את חוסר ההסכמה המהותי הזה.²⁸

אז מה ניתן לעשות? בקרב המרואיינים היו שטענו שלא ניתן כלל לשלב בין בניית שלום עם הפלסטינים בישראל ובין אידאולוגיה ציונית השואפת לשמר את אופייה היהודי של המדינה, שכן יש סתירה עקרונית ביניהן. אכן, עלה מהראיונות כי שיתוף פעולה בין פעילים פלסטינים לפעילים יהודים שאינם מגדירים עצמם ציונים, הוא קל, חזק ויציב יותר לאורך זמן. עם זאת, הוא נותר בשולי העשייה הציבורית. לכן טענו כמה מרואיינים שלא ניתן ולא נכון יהיה להתעלם מהציונות שכן זו לא צפויה להיעלם בעתיד

²⁶ עפרה אידלמן, "ח"כ איימן עודה: 'חלק קטן מהימין קורא מוות לערבים, אבל השמאל עשה לנו את המוות', "הארץ", 24 ביולי 2015.

²⁷ סמאח סלאימה, "האם פלסטינים יכולים לשתף פעולה עם נכדי הכובשים והרוצחים?", *שיחה מקומית*, 20 בדצמבר 2016.

²⁸ יעל פתיר, מנהלת ג"י סטריט ישראל והמתאמת לשעבר של פורום ארגוני השלום, מתארת דילמה זו: "בפעילות המסורתית למען השלום מאז הסכם אוסלו ועד היום, הגישה הרווחת היא של קודם כל הפרדה ושתי מדינות, ורק אחר-כך לדבר על מעמדו של המיעוט הערבי בישראל. אם אתה [הפלסטיני אזרחי ישראל] לא נושא את הדגל של שתי מדינות לשני עמים תחת המנטרה של הפרדה בין העמים ושל מדינה יהודית, זה חסם נורא גדול. כי אז אתה לכאורה רק יכול לעשות נזק, ולהפריע לשיחה".

הנראה לעין, והשותף היהודי הציוני הוא עדיין השותף היהודי הרלבנטי ביותר כיום. יש אפוא למצוא את הדרך לבסס שיתוף פעולה בין יהודים ציונים לפלסטינים אזרחי ישראל. אלא שהדרך לשותפות זו אינה ברורה לכולם, ובמחנה השלום היהודי בישראל ניכר חוסר אונים באשר לחסם אידאולוגי זה ואף לבטים באשר לאופן ההתמודדות אתו.

2) היעדר עיסוק במסגרת שיח השלום בסוגיות ליבה הנוגעות לפלסטינים אזרחי ישראל

סוגיות ליבה שנוגעות באופן ממוקד לאוכלוסייה הפלסטינית בישראל, בראש ובראשונה הפליטים הפנימיים ואופייה היהודי של מדינת ישראל, נעדרות משיח השלום ואינן זוכות להתייחסות של ממש בהסדרים המדיניים המוצעים כיום. ההתעלמות מסוגיות אלה נובעת כנראה מהיעדר קולם של הפלסטינים אזרחי ישראל בשולחן המשא ומתן ובדיפלומטיה הישירה והעקיפה, והיא מדגישה את חשיבות קידומה של מדיניות-חוץ מכלילה בכל מישורי העשייה. לאורך שנים של משא ומתן ישראלי-פלסטיני, הפלסטינים אזרחי ישראל לא השתתפו בשיחות השלום הרשמיות – לא היה להם "כיסא ליד השולחן". ד"ר אוסצקי-לזר, עמיתת מחקר במכון ון ליר ומומחית לחקר האוכלוסייה הערבית בישראל, מתארת זאת כך:

"לוועידת מדריד ב-1991 נסע מהארץ מוחמד מיעארי שהיה אז ח"כ. הוא עבר בין המלון של המשלחת הישראלית למלון של המשלחת הפלסטינית להתחנן שיידברו גם על 1948. שתי המשלחות נפנו אותן ואמרו לו במפורש שלא עוסקים בזה עכשיו. כך קרה גם ב-1993 [הסכם אוסלו]: תיקי 1948 נשארו סגורים. לא רצו לפתוח אותם".

אולי בשל היעדר השיח בנושא ברמה הרשמית, דומה כי גם ברמה האזרחית השמאל היהודי בישראל אינו מכיר ברובו את הצרכים הייחודיים של האוכלוסייה הפלסטינית בישראל, ועל כן גם אינו יודע כיצד לספקם. זאת בניגוד לידע הרב והמודעות הגבוהה השוררים בשמאל היהודי-ישראלי באשר לסוגיות הליבה הנוגעות לפלסטינים בשטחים או ליהודים בישראל. לשמאל היהודי אין תשובות לשאלות כיצד יבואו הפלסטינים אזרחי ישראל לידי ביטוי במדינה היהודית? מה יהיה גורל איחוד המשפחות ואופן הסדרת המעבר בין המדינות בעבור הפלסטינים אזרחי ישראל? איך תיפטר סוגיית הפליטים הפנימיים והאם הם יפוצו? והאם פתרון שתי המדינות לשני העמים מתייחס בצורה מקיפה לצרכים של הפלסטינים אזרחי ישראל? ככלל, השמאל הישראלי שואף למדינה בעלת אופי יהודי, אך אינו יודע בהכרח כיצד ליישב שאיפה זו עם הדמוקרטיה הישראלית וכיצד להצדיקה בפני הפלסטינים אזרחי ישראל. הוא אף אינו בטוח אם אין סתירה בין מדינה יהודית למדינה דמוקרטית. סוגיות אלו מטרידות רבים מפעילי השלום היהודים בישראל.²⁹

דומה כי גם בקרב החברה הערבית בישראל נעדר שיח בנושא. אחת המרואיינות הדגישה כי בפעילות הרשמית של המפלגות הערביות בישראל, אין ביכולתן לערער על אופייה היהודי של מדינת ישראל, שכן מפלגה שעושה זאת פסולה מלרוץ לכנסת.³⁰ ייתכן כי היעדר שיח בנושא בקרב המנהיגות הערבית הפלסטינית בישראל, בשל הסיכון למעמדה הפוליטי, מקשה על החברה האזרחית לנהל שיח כן בנושא. תהא הסיבה אשר תהא, העיסוק המועט בסוגיות הליבה הנוגעות לציבור הפלסטיני בישראל מקשה על היהודים בישראל ליצור עם ציבור זה שותפות. קל גם לשער שלאור היעדרה של התייחסות ממוקדת לענייניהם בהסדרי השלום הקיימים, המוטיבציה של פלסטינים אזרחי ישראל לתמוך באופן אקטיבי בהסדרים אלו עשויה להיות נמוכה יחסית.

²⁹ טל האריס, המנכ"ל לשעבר של ארגון קול אחד ישראל, ממחיש חסם זה: "לי אין את היכולת לזהות בקלות את סוגיות הליבה שמפרידות בין השמאל הישראלי הציוני לבין הערבי הישראלי הממוצע [...] מה עושים עם התביעה של פלסטיני-ישראלי ממוצע בנוגע ליום האדמה, לבטל את ייחוד הגליל? מה עושים עם תביעות רכוש מצד הערבים בישראל, לגבי אירועי העבר? מה עושים עם השנאה שלהם לקיבוצים לאור האשמתם בקשר לנכבה ולהיווצרות בעיית הפליטים הפנימיים? [...] ואפילו כשאני מבין את הבעייתיות, אין לי מושג איך זהות ישראלית ציונית וערבי ישראלי יכולים בכלל ליישב את זה."
³⁰ ראו סעיף 7א' בחוק יסוד: הכנסת.

מהראיונות עלה עוד כי היעדר הידע בנושא סוגיות ליבה בסכסוך בקרב הפלסטינים והיהודים בישראל אינו זהה. הפלסטינים אזרחי ישראל יודעים על החברה היהודית הרבה יותר מאשר שהיהודים יודעים על החברה הפלסטינית בכלל ועל החברה הפלסטינית בישראל בפרט. בשל כך, הפלסטינים משמשים פעמים רבות בתפקיד "מחנכי היהודים" ומציגים להם את הכיבוש ואת העם הפלסטיני. בד בבד, הם מפגינים בדרך כלל מודעות ופתיחות רבה יחסית לסוגיות המטרידות את הציבור היהודי. כמה מהמראיינים ציינו כי חוסר האיזון בידע מפחית עוד יותר את המוטיבציה של הציבור הערבי בישראל להשתתף במפגשים עם הציבור היהודי. חוסר האיזון אף מעורר תחושה של חוסר כבוד שרוחשים היהודים לפלסטינים, שכן ידע – השקעת הזמן בהיכרות עם החברה ועם התרבות הפלסטינית – הוא ביטוי לכבוד. מראיינים ציינו כי הם או הארגונים שבהם הם פועלים, לא השקיעו מאמץ של ממש להעמקת ההיכרות עם הפלסטינים אזרחי ישראל ועם הצרכים שלהם.

3) הפרדה בין הסוגיות: מאבק לאומי חוצה-גבולות ומאבק אזרחי פנים-ישראלי

לטענת רבים מהמראיינים, במחנה השלום מבחינים בין המאבק הלאומי לסיום הכיבוש והגעה להסדר מדיני בר-קיימא ובין המאבק האזרחי לשוויון זכויות ושיפור יחסי יהודים-ערבים בישראל. המאבק הלאומי חותר לסיים סכסוך אלים בין היהודים בישראל לפלסטינים בגדה המערבית ובעזה, ובהקשרו, הציבור היהודי תופס את הפלסטינים אזרחי ישראל על פי זהותם האזרחית, קרי ישראלים. לעומת זאת, המאבק האזרחי חותר להילחם באפליה או באלימות המערכתית המופנית כלפי המיעוט הפלסטיני בגבולות ישראל, ובהקשרו, הציבור היהודי תופס את הפלסטינים אזרחי המדינה על פי זהותם הלאומית, קרי פלסטינים. רבים מהמראיינים הדגישו שהסוגיות הנפרדות נוגעות לשחקנים שונים, בעלי אינטרסים שונים, ולהן אפוא פתרונות שונים.

הפרדה רעיונית זו עומדת בבסיס הפרדה הארגונית בין ארגוני השלום, העוסקים בסוגיות חוצות-גבולות, ובין ארגוני החברה המשותפת, העוסקים בסוגיות פנים-ישראליות, כמו שוויון אזרחי, קידום זכויות המיעוט הפלסטיני ויחסי יהודים-ערבים בישראל. ארגונים העוסקים בסוגיה אחת כמעט שאינם עוסקים בסוגיה האחרת.³¹ את הסוגיות הנוגעות לציבור הפלסטיני בישראל, עוטפים לרוב במעטפת רעיונית-ארגונית נפרדת מאשר את הסוגיות של בני עמם בשטחים הפלסטיניים, והפעילים (יהודים וערבים-פלסטינים כאחד) נאלצים לבחור בין הסוגיות ובהתאם גם בין הארגונים. הפרדה בין הסוגיות מהווה אפוא בד בבד חסם רעיוני וחסם ארגוני, ויש לה השלכות רעיוניות וארגוניות מרחיקות לכת על השתתפות הפלסטינים אזרחי ישראל בפעילות ארגוני השלום.

פורום ארגוני השלום שימר הפרדה רעיונית-ארגונית זו בין הסוגיות, בין היתר משום שהוא נוסד לצד רשת ארגוני דו-קיום שפעלה בזמנו בניהול עמותת יוזמות קרן אברהם, ששימשה ארגון גג לארגוני הדו-קיום בתוך ישראל. מספר מראיינים הזכירו את קולו הבולט והחריג של אחמד חג'אזי ז"ל, פלסטיני אזרחי ישראל, בוועדת ההיגוי של פורום ארגוני השלום. אך בשנים שלאחר מותו לא מילא את מקומו אף פלסטיני אזרחי ישראל. כיום ניכר שינוי עקרוני בנושא, ומנהלו הנוכחי של פורום ארגוני השלום, יובל רחמים, פועל לקידום שותפות רבה יותר עם פלסטינים אזרחי ישראל בפורום. לדוגמה, במהלך 2017 קיים פורום ארגוני השלום יום דיונים מיוחד בנושא הקשרים בין ארגוני השלום והחברה הערבית בישראל – במהלכו הציג מכון מיתווים ממצאים בנושא – וכן השיק הפורום קבוצת עבודה שעוסקת באופן בלעדי בחיזוק קשרים אלו.³²

נוכח המשאבים המוגבלים, הארגונים והפעילים בוחרים באיזו מבין הסוגיות להתמקד ולהתמקצע, ובהתאם לכך הם מגדירים את המטרות וקהלי היעד ומפתחים דרכי פעולה וכלים ארגוניים. לכאורה, התמקדות זו יכולה להגביר את סיכויי ההצלחה של כל ארגון בתחומו, שכן השילוב בין הסוגיות לא רק מקשה על פעילות הארגון, אלא אף עלול לפגוע בה עד מאוד. הפרדה בין הסוגיות שומרת על הלגיטימיות של הארגונים ומבטיחה את פעילותם. הדבר חשוב במיוחד עבור הארגונים העוסקים

³¹ ראוי לציין שותפויות חריגות בהקשר זה, דוגמת השותפות של מכון מיתווים עם יוזמות קרן אברהם בנושא המעורבות של פלסטינים אזרחי ישראל ביחסי חוץ; ואת [ארגון הגג Alliance for Middle East Peace \(ALLMEP\)](http://www.allmep.org) אשר מאגד תחתיו הן ארגוני שלום והן ארגוני חברה משותפת ומנסה לקדם את מטרותיהן המשותפות.

³² "נפקדים נוכחים בקידום השלום", פורום ארגוני השלום, לוד, 30 באפריל 2017.

בסוגיות פנים-ישראליות – ארגוני חברה משותפת, ואף ארגונים פלסטינים העוסקים בקידום זכויות ושוויון אזרחי בתוך ישראל – שכן העיסוק בנושא הנפיץ של הסכסוך חוצה-הגבולות עלול לסכן את הלגיטימציה של הארגונים בתוך ישראל ולפגוע ביכולתם להשפיע על מקבלי ההחלטות במדינה.

תמריצים רבים גורמים להנצחת ההפרדה בין הסוגיות, בראשם תמריצים ארגוניים וכלכליים. לעומת ניהול מיזם חוצה-גבולות משולש (יהודי-ישראלי, פלסטיני-ישראלי ופלסטיני-מהשטחים), ניהול מיזם יהודי-ערבי פנים-ישראלי קל יותר בהיבטים רבים, בהם הלוגיסטיקה, גובה העלויות, הנגישות לקהלי היעד והיכולת לגייס משתתפים. במיזמים שאינם משלבים פלסטינים מהשטחים, ניתן לעבוד גם עם גופים ציבוריים, כגון בתי ספר או בתי חולים ואפילו עם הממשלה, משום שהפעילות אינה נתפסת פוליטית או שההיבט הפוליטי שבה אינו נתפס מאיים כמו פעילות חוצת-גבולות. גם הגופים שמממנים את הפעילויות, מעודדים את ההפרדה הרעיונית בכך שהם מבחינים בין "מיזמים לקידום חברה משותפת", המגדירים את קהל היעד הפלסטיני כפלסטינים אזרחי ישראל, ובין "מיזמים לבניית שלום", המגדירים בדרך כלל את קהל היעד הפלסטיני כפלסטינים מהשטחים. התורמים מצדם אינם דורשים לשלב בין קהלי היעד, אך גם אינם מונעים זאת. אולם, משהוגדרו התנאים למענקים באופן שמעגן את ההפרדה בין התחומים, נוטים הארגונים לעצב את המיזמים בהתאם, ואין להם מניע חזק ליצור שילוב אשר עלול להקשות על הפעלת המיזם.

רבים מהמראיינים הצדיקו את ההפרדה בין הסוגיות, אולם היו גם שהתנגדו לה נחרצות. אלו גרסו כי יש לראות בסוגיות השונות חלק ממכלול ההתמודדות עם החיים בחלקת האדמה האחת, שהיא ישראל ופלסטין. לדבריהם, הסוגיות כולן נובעות מעוול שהחל כבר בשנת 1948, אם לא קודם לכן, ולמעשה הן רק פנים שונים של אותה מחלוקת: בסופו של דבר כל הסוגיות עוסקות באי-שוויון, כאשר כיבוש הוא ביטוי של אי-שוויון קיצוני. אף בקרב מי שחושבים שרצוי להפריד בין הסוגיות, יש המאמינים שהפרדה זו אינה אפשרית במציאות העכשווית, בייחוד לאור השיח הציבורי הרווח בשנים האחרונות, שיח שהגביר את הגזענות כלפי הציבור הערבי בישראל והדרתו הגלויה. נאוה זוננשיין, מנהלת בית הספר לשלום בנווה שלום, מסבירה את חשיבות החיבור בין הסוגיות:

"אי אפשר להפריד, כי הכול קשור בכול: הכיבוש הוא אחד הסימפטומים הכי גרועים של אי-שוויון, ולא ניתן להתעלם מכך. ואולם, בעיניי, להילחם למען אספקת חשמל לכפר הפלסטיני קדום ולמען זכויות תושבי אום אל-חיראן בנגב זה אותו דבר. הבעיות הן אותן בעיות, והקו הירוק לא מפריד ביניהן. רק שבשטחים הבעיות מתרחשות תחת ממשל צבאי, ופה זה תחת ממשל אזרחי. ההפרדה בין הסוגיות היא המכה של השמאל הישראלי. כשעשו את המחאה החברתית ולא כללו את הערבים בתוכה, או כשהשמאל מדבר על הכיבוש ולא רואה את האפליה של הפלסטינים אזרחי ישראל, זו בעיה עצומה. מדובר על קשיים שהתחילו ב-1948 ולא ב-1967. הציונות עשתה הפרד-ומשול, והשמאל משתף פעולה עם התהליכים האלו במקום לעשות את החיבור ולהבין שההפרדה בין הדברים היא פשוט לא נכונה."

ראוי להדגיש כי בשאלת ההפרדה בין הסוגיות – המאבק הלאומי חוצה-הגבולות והמאבק האזרחי הפנים-ישראלי – ניכר הבדל בין העמדה היהודית ובין העמדה הפלסטינית, כפי שעלה במחקר המקביל שערכה סנא כנאנה. שלא כמו הציבור היהודי, שברובו מפריד בין הסוגיות, הקול הדומיננטי בקרב הציבור הפלסטיני הוא דווקא הקול שמקשר, או שאינו מפריד מלכתחילה, בין השיח האזרחי הנוגע לשוויון זכויות ובין השיח הלאומי הנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני.

(ב) חסמים מבניים וארגוניים

שלושה חסמים מרכזיים נוגעים לסוגיות מבניות בחברה הישראלית ולסוגיות ארגוניות במחנה השלום. ראשית, הסכסוך האלים מתקיים בין היהודים בישראל לפלסטינים בשטחים. הפלסטינים אזרחי ישראל אינם צד ישיר לסכסוך הישראלי-פלסטיני, ובשל כך גם לא ניתנת להם (או שאינם לוקחים את) האחריות

לסיימו. שנית, ארגוני שלום אינם נגישים עבור קבוצות אוכלוסייה מוחלשות בחברה הישראלית באופן כללי. ושלישית, הם אינם נגישים לאוכלוסייה הפלסטינית בישראל באופן ספציפי – בשל מקום מושבם, השפה בה מתנהלת הפעילות שלהם, החזון הארגוני שלהם, מבנה הארגון והפעילות, הרכב הפעילים בהם, וקהל היעד שלהם.

1) היעדר אחריות: פתרון הסכסוך הוא באחריות היהודים בישראל והפלסטינים בשטחים

ישראל מצויה בסכסוך אלים עם הפלסטינים בשטחים, אך לא עם הפלסטינים אזרחי המדינה. לאורך שנות הסכסוך כמעט ולא נקטו הפלסטינים אזרחי ישראל באלימות מזוינת, ואלימות מסוג זה כמעט ולא הופנתה כלפיהם. מרבית הפלסטינים אזרחי ישראל אינם משרתים בצבא ואינם משתתפים בהתארגנויות פלסטיניות אלימות. כמו כן, הם אינם יעד לפעילות צבאית מבצעית, ואינם באים במגע עם הצבא ועם מנגנוני הביטחון הישראליים, כשם שהפלסטינים בגדה המערבית באים עמם במגע יום-יומי. זאת ועוד, הפלסטינים אזרחי ישראל הם קורבנות של הסכסוך המזוין המתמשך באופן ובמידה השונים מאלו של היהודים בישראל והפלסטינים בשטחים (לרוב כנפגעי אלימות מערכתית יותר מאשר אלימות מזוינת ישירה). מספר ארגוני שלום יוסדו על בסיס מנת חלקם של חבריהם באירועים אלימים הקשורים לסכסוך, לדוגמה תנועת לוחמים לשלום וארגון שוברים שתיקה (שניהם ארגונים של לוחמים לשעבר), ופורום המשפחות השכולות, אשר ביסודו יש מכנה משותף של שכול. בשל כך, דומה כי השמאל היהודי אינו רואה במידה רבה בפלסטינים אזרחי ישראל צד בסכסוך – אין להם האחריות הבלעדית או אף העיקרית לאלימות – ובשל כך הוא גם אינו רואה בהם צד בפתרון – לכאורה אין באחריותם או ביכולתם לעצור את האלימות.

לטענת המרואיינים, גם הפלסטינים אזרחי ישראל שותפים לתפיסת חוסר האחריות ואינם נוטלים את האחריות לסיום הסכסוך מיוזמתם. כמה מהמרואיינים שיערו שהדבר נובע בין היתר מרמת הדחיפות שהם חשים לסיים את הסכסוך הישראלי-פלסטיני: לדידם למי שסובל ישירות מהאלימות יש לכאורה מוטיבציה רבה יותר לפעול לסיומה, זאת על אף הקשר בין האפליה המתמשכת של האוכלוסייה הפלסטינית בישראל להימשכות סכסוך הדמים חוצה-הגבולות. מספר מרואיינים טענו גם כי בשל תחושת היעדר אחריות לסכסוך ולסיומו, דווקא האוכלוסייה הפלסטינית בישראל משמיעה לעתים עמדות קיצוניות יותר מהעמדות הנשמעות בשטחים הפלסטינים. זאת, לאור התחושה שהם אינם נדרשים לבטא את עמדותיהם במעשים, וממילא אין ביכולתם להתפשר על סוגיות שעל סדר היום לפני שהרשות הפלסטינית מתפשרת עליהן. הקצנה זו בעמדות מקשה כמובן על שיתוף פעולה ועל הגעה לפשרות והבנות עמם.

2) חוסר נגישות סוציו-אקונומית: הומוגניות חברתית-מעמדית

ההרכב האנושי של ארגוני השלום הומוגני יחסית: בדרך כלל פעילים בהם אשכנזים, חילונים, משכילים מאזור המרכז וממעמד חברתי-כלכלי בינוני או גבוה.³³ מהומוגניות זו עולה כי האוכלוסייה הפלסטינית בישראל היא רק אחת מבין שלל קבוצות הזהות המודרות משיח השלום. על רקע הומוגניות זו בדיוק הוקם ופועל ארגון אינטרפס, אשר מביא לשיח השלום קבוצות המודרות ממנו בדרך כלל, בהן חרדים, עולים מרוסיה ופלסטינים אזרחי ישראל.

ייתכן כי ההומוגניות של מחנה השלום נובעת מיכולתם של הפעילים להשקיע משאבים, כגון זמן וכסף, ביזמות התנדבותיות אזרחיות, השקעה שמטבע הדברים מעודדת הצטרפות פעילים מקרב המעמד הבינוני-גבוה. עדות לכך ניתן למצוא, למשל, ברדיו כל השלום בו המעבר ממבנה ארגוני המבוסס על צוות עובדים למבנה ארגוני המבוסס על מתנדבים הביא לירידה ניכרת במספר הפעילים הפלסטינים. תמונה דומה עולה בתנועות המבוססות על התנדבות באופן כללי (דוגמת נשים עושות שלום ושתי מדינות מולדת אחת), בהן הקבוצה הגרעינית שהחלה את פעילות התנועה הייתה מאוד מגוונת וכללה פלסטינים אזרחי ישראל בשיעור דומה ליתר קבוצות האוכלוסייה, אולם ככל שהתנועות גדלות ועל אף מאמצים מכוונים לשימור הגיוון, פחת שיעור השתתפותם של חברי הקבוצות המוחלשות בחברה. חשוב

³³ Hermann, *ibid.*

להדגיש כי ההומוגניות של ארגוני השלום הינו נושא שעולה יותר ויותר בשיח בקרב הפעילים (וכן במפלגות השמאל³⁴), וחלקם אף מנסים לחולל בו שינוי; עדות לכך ניתן היה למצוא לדוגמה במינוי (2016) של אבי בוסקילה למנכ"ל שלום עכשיו והחשיבות שהוא עצמו מייחס להיותו ממוצא מזרחי עבור מחנה השלום.³⁵

מהנחה זו עולה שהיעדרם של פלסטינים אזרחי ישראל מפעולות אזרחיות לקידום השלום נובע מאותן סיבות מבניות המדירות מארגוני השלום גם קבוצות פריפריאליות ומוחלשות אחרות בחברה הישראלית. מספר מרואיינים הדגישו שהפלסטינים אזרחי ישראל מתנהגים באופן המאפיין קבוצת מיעוט מוחלש, אשר נעדרת כוח פוליטי ולכן מוצאת דרכים חלופיות להשפיע על מציאות חייה. לפיכך, נוטים הפלסטינים אזרחי ישראל להתרחק מהעיסוק בנושאים פוליטיים באופן כללי ולא רק בסוגיות של מדיניות-חוץ. הימנעות זו נובעת גם משאיפת קבוצת המיעוט לשמור על לגיטימיות בעיני קבוצת הרוב – במקרה זה החברה היהודית בישראל – המחזיקה בכוח להשפיע על מציאות חייהם. לכן, דומה כי אלו מקרב הפלסטינים אזרחי ישראל שבחרים לעסוק בנושאים ציבוריים, מעדיפים להתמקד בסוגיות הנוגעות לקהילתם פנימה, כגון שוויון זכויות וקידום בחינוך, בריאות ותשתיות, עליהן יש להם אחריות ויכולת השפעה רבה יותר ושנתפסות בעיני קבוצת הרוב כלגיטימיות יותר.

3) חוסר נגישות ארגונית: הומוגניות יהודית-עברית

לאור הרלבנטיות הייחודית של הפלסטינים אזרחי ישראל לסכסוך הישראלי-פלסטיני והחשיבות שמייחסים רבים במחנה השלום להשתתפותם, דומה כי ההסבר הסוציו-אקונומי אינו מספק. ואכן, מהראיונות עלה כי, לרוב, ארגוני השלום נגישים יותר ליהודים מאשר לפלסטינים. את מרבית ארגוני השלום הקימו יהודים, אמנם במקרים רבים לצד שותף פלסטיני בשטחים, אולם מבנה הארגון בצד הישראלי הוא מבנה שגובש מנקודת מבט יהודית, בעל חזון יהודי, ממוקם באזורים בעלי רוב אוכלוסייה יהודית ושפתו המילולית והסמלית היא עברית. משרד-האם של הארגונים ממוקם לרוב במרכז הארץ (בדרך כלל בתל-אביב), המרוחק יחסית ממוקדי האוכלוסייה של החברה הפלסטינית בישראל, הנמצאים בצפון הארץ ובדרומה. את המשרדים מנהלים ומובילים יהודים, הם מתנהלים בדרך כלל בעברית וכל המערכת הארגונית שבה הם פועלים – קרנות, שותפים, ארגונים בינלאומיים וכדומה – דוברת ברובה עברית או לחלופין אנגלית, מה שמקשה על דוברי הערבית, אשר עברית לרוב הינה שפתם השנייה ואנגלית השלישית.

מאחר שהחזון הארגוני גובש גם הוא מנקודת מבט יהודית ולעתים מתוך מחשבה על קהל יעד יהודי, הוא אינו מייצג בהכרח את צרכי הציבור הפלסטיני בישראל או פועל לסיפוקם. חזון זה אף מעורר בקרב הפלסטינים אזרחי ישראל תחושה שהם מצטרפים למשהו מוגמר ("של היהודים") במקום להיות שותפים ביצירתו. חוסר הנגישות הארגונית לפלסטינים אזרחי ישראל בא לידי ביטוי בפרטים הגדולים והקטנים כאחד; לדוגמה, בטרם ההחלטה אם להשתתף באירוע של ארגון שלום מסוים, פעיל פלסטיני עשוי לבדוק באתר הבית או ברשתות החברתיות של הארגון אם יש ייצוג לשפה הערבית. במידה שהמלל מופיע אך ורק בעברית או באנגלית, היא או הוא יסיקו שארגון זה ככל הנראה לא מקיים שותפות יהודית-ערבית אמיתית, והרצון להשתתף בפעילות יפחת. תמונת המצב בארגונים היא מיקרוקוסמוס לתמונת המצב בחברה הישראלית, שבה לפלסטינים אזרחי ישראל קשה הרבה יותר להשתלב בחברת הרוב או להרגיש תחושת שייכות ורצון לקחת בה חלק.

גם מבנה הפעילות של ארגוני השלום תורם לחוסר הנגישות שלהם עבור האוכלוסייה הפלסטינית בישראל. לרבים מהארגונים הישראלים יש שותף פלסטיני בשטחים, ומשאבים רבים מושקעים ביצירת שותפות זו והבטחת הימשכותה. בהתאם לכך, הפעילויות לקידום השלום לרוב מתחלקות למפגשים חד-לאומיים או דו-לאומיים, ומושתתים על חלוקת המשתתפים לקבוצות לפי זהותם הלאומית: קבוצה יהודית-ישראלית וקבוצה ערבית-פלסטינית. חלוקה ארגונית זו מקשה על שילובם של הפלסטינים

³⁴ [זהבה גלאון טוענת כי "לא יכול להיות שברשימה שלנו לא יהיו מזרחים, עולים חדשות ואנשי ביטחון. אנתנו מועדון חברים סגור".](#) ראה: אלעד שור, "גלאון: 'מרצ לא גזענים, נשארים באזור הנחות'", *ערוץ 20*, 11 במאי 2017.

³⁵ נבו זיו, "למחנה השמאל קשה לבלוע אותי. הוא רוצה להמשיך בדרך שהובילה מכישלון לכישלון. יש לי חדשות בשביל האנשים האלה – הם הולכים לאבד את השליטה", *ידיעות אחרונות, המוסף לשבת*, 20 באוקטובר 2016.

אזרחי ישראל שעשויים לחוש שייכות (או אי-שייכות) לשתי הקבוצות, אך נדרשים לבחור להזדהות עם קבוצת שייכות אחת על פני האחרת. יתר על כן, גם כאשר הפלסטינים אזרחי ישראל מצטרפים לקבוצה זו או אחרת, נדמה כי הם חשים צורך להיות מפויסים תמיד עם שני הצדדים, ולכן הם מוצאים את עצמם לעתים בעמדת התנצלות או זגזוג. הצורך בריצוי (אולי כהוכחת נאמנות) מגביל את חירות התנהגותם ואת האוטונומיות שלהם. לאור ההכרה בקושי זה, מספר קבוצות בחרו ליצור מרחב פעולה ארגוני נוסף ונפרד בעבור הפלסטינים אזרחי ישראל לצד הקבוצה היהודית-ישראלית והקבוצה הערבית-פלסטינית-מהשטחים, ולשלב בפעילות מפגשים של קבוצות בעלות הגדרת זהות שונה – מפגש חד-זהותי, מפגש דו-זהותי ומפגש תלת-זהותי. יחד עם זאת, מרואיינים אחדים השמיעו ביקורת על הפרדה זו, בטענה שאפילו המחשבה על הפרדה מבנית עוררה בקרב הפלסטינים אזרחי ישראל תחושה ששותפיהם היהודים מזלזלים בהם ומדירים אותם מן הפעילות.

את הדומיננטיות היהודית-עברית מבחינת ההרכב האנושי של ארגוני השלום הסבירו חלק מהמרואיינים גם בהיעדר גיוס אקטיבי ממוקד של פלסטינים אזרחי ישראל לתפקידים בארגון. זאת, בין היתר, בשל ההנחה הרווחת בקרב הציבור היהודי בישראל כי קשה למצוא בחברה הפלסטינית בישראל מומחים בנושאי חוץ וביטחון – נושאי ליבה ביישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני. הנחה זו מקורה, בין היתר, בבעיה מבנית-מהותית: היהודים הם רוב באוכלוסייה, וגם בקרבם רק פלח אוכלוסייה מסוים – מבוסס ומלומד יחסית בדרך כלל – מחזיק במומחיות בנושאים אלו. יתר על כן, שלא כמו בתחומי התמחות אחרים, האוכלוסייה הפלסטינית בישראל מודרת או מדירה עצמה מתפקידים בתעשיות הנחשבות באופן מסורתי רלבנטיות למדיניות-החוץ והביטחון, כגון הצבא, מנגנוני הביטחון, מסלולי הדיפלומטיה ומשרדי הממשלה בתחומים אלו. כלומר, יתכן כי יש בפועל מומחים פלסטינים מעטים יותר ממומחים יהודים בנושאי החוץ והביטחון. אך נוסף על הבעיה המהותית, ההנחה בדבר מספרם המועט של מומחים פלסטינים נובעת גם מבעיה תודעתית. כפי שעמותת סיכוי וארגון אנו הראו לאחרונה במסגרת מיזם *A-list* (מאגר של מומחים ערבים עבור כלי התקשורת בישראל),³⁶ הסוגיה של מידור מומחים ערבים נפוצה בכל תחום בחברה הישראלית, אם כי גם ניתנת לשינוי, ולו באופן חלקי,³⁷ כפי שהוכיח פרויקט "מדד הייצוג" שעסק באופן ממוקד בייצוג ערבים בתקשורת העברית.³⁸

במקרים רבים, יהודים רואים ערך מוסף בשילוב איש צוות ערבי משום זהותו הפלסטינית ושליטתו בשפה הערבית, אך לא משום מומחיותו המקצועית. סיכויים של פלסטינים אזרחי ישראל מצטמצם אף יותר כאשר את הגיוס עורך צוות יהודי, שרשת קשריו הטבעית היא בקרב הציבור היהודי. ללא מודעות לחשיבות הסוגיה או הקדשת מאמצים ממוקדים ויצירת תמריצים מכוונים לשילוב פלסטינים אזרחי ישראל, באופן טבעי מגייסים ארגוני השלום כמעט אך ורק מומחים ואנשי צוות יהודים. תופעה זו חוזרת על עצמה גם כשמדובר בתפקידים שמאיישים ארגוני השלום בתחומים כמו חינוך, ניהול פרויקטים, שיווק ותקשורת, וקל וחומר כשמדובר בתפקידים הדורשים רקע ביטחוני או מדיני.³⁹

לבסוף, מרואיינים הדגישו כי רבים מארגוני השלום שומרים במכוון על אופיים היהודי בחזון, בשפה, בצוות, ובמבנה, לאור הצורך להתאים את עצמם לקהל יעד יהודי. זאת בראש ובראשונה נוכח העיסוק הגובר בשנים האחרונות של חלק מארגוני השלום בגיוס תמיכתו של הרוב היהודי בפתרון מדיני ורתימתו לפעולה בנושא. בניסיון לייצר בסיס תמיכה רחב בישראל, תנועות רבות, לדוגמה שלום עכשיו, SISO, או קול אחד/דרכנו, שואפות להשיג ברמה כזו או אחרת תמיכה יהודית ולכן מעצבות את אופי הקבוצה והפעילות בהתאם: תוך רתימת פעילים ואנשי צוות יהודים ושימוש בתכנים ובסמלים שנצבעים בצבעי כחול-לבן ומדגישים את הזהות היהודית ולעיתים אף הציונית. ככל שהשמאל בישראל מוקצה יותר מהקונצנזוס, והמילה "שמאל" הופכת למילת גנאי, מגמה זו גוברת והתנועות והארגונים עשויים לחפש דרכים להתרחק מכל מה שעלול לתייגם כ"שמאל" ולמסגר את מסריהם בהתאם. זאת ועוד,

³⁶ "מאגר חדש של מומחים ערבים במטרה להתמודד עם הדרת האזרחים הערבים מהתקשורת העברית", שיחה מקומית, 23 במאי 2016.

³⁷ אורן פרסיקו, "שיא בשיעור הייצוג: 4.7%", העין השביעית, 8 באוקטובר 2017.

³⁸ "מדד הייצוג", ייצוג ערבים בתקשורת העברית, העין השביעית.

³⁹ רון גרליץ, מנכ"ל שותף בארגון סיכוי, מסביר דינמיקה זו: "אם אני מחפש את מתכנן הערים הכי טוב, או את הסוציולוג או את איש המדיניות הציבורית, אני אמצא יהודי. כי יש הרבה יותר מועמדים. אבל אם אני מחפש ערבי כי אני צריך לייצר שוויון בצוות אני אמצא את הערבי הכי טוב מכולם."

במקרים מסוימים ארגוני השלום נשענים על תמיכת מקבלי ההחלטות בישראל, יהודים לרוב, ותלויים בהם למתן גישה לקהלי היעד, קבלת מתקנים (לדוגמה שימוש במרכזים קהילתיים או מגרשי ספורט לקיום פעילויות), הסדרים מקומיים ואישורי מעבר. הצורך האסטרטגי בתמיכת הציבור היהודי מפחית אפוא את האינטרס של פעילי השלום היהודים לבנות שותפויות עם הפלסטינים אזרחי ישראל ולהנגיש את הארגונים לאוכלוסייה הערבית הפלסטינית בישראל. הכללת הפלסטינים אזרחי ישראל עשויה להיתפס על ידי הפעילים היהודים כבעלת חשיבות שולית, או אף מזיקה ברמה הטקטית. התנהלות זו מרחיקה מארגוני השלום את הפלסטינים אזרחי ישראל שמתקשים להזדהות עם הארגונים או לייצגם.

ג) חסמים פסיכולוגיים

מהראיונות עלו ארבעה חסמים פסיכולוגיים עיקריים: ראשית, חוסר אמון בקרב הציבור היהודי כלפי הציבור הפלסטיני בישראל בשל זהותו הלאומית הכפולה, ולהיפך – חוסר אמון מצד הפלסטינים בישראל בשמאל היהודי מבחינת רצונו לשתף פעולה ויכולתו להשפיע על מקבלי ההחלטות בישראל. שנית, פחד מאבדן מעט הנורמליות הקיימת ביחסי יהודים-ערבים בישראל, ואף ביחסי ערבים-ערבים במזרח התיכון. שלישית, פחד מאבדן זהות הן בקרב היהודים והן בקרב הפלסטינים בשל ההתמודדות עם מה שמוליד המפגש ביניהם – איתגור ו"סיבוך" הפתרונות והגדרות הזהות הקיימים. לבסוף, לצד הרגשות השליליים, עלה גם חסם הנוגע לרגשות חיוביים: הריגוש הכרוך בפעילות חוצת-גבולות, שאינו מורגש באותה מידה במפגש עם הפלסטינים אזרחי ישראל.

1) חוסר אמון הדדי

לתפיסת חלק מהמראיינים, קיים ניגוד אינטרסים מובנה בין אזרחותם הישראלית של הפלסטינים בישראל ובין לאומיותם הפלסטינית. ניגוד האינטרסים ומורכבותו עולים בכל התמודדות אשר מביאה את שתי הזהויות הללו ללב השיח הפוליטי, ומערערים את האמון בפלסטינים אזרחי ישראל: בעיני הציבור היהודי הם נתפסים גיסי חמישי אפשרי, ואילו הפלסטינים בשטחים רואים בהם משתפי פעולה עם ישראל. אי לכך, דומה כי שני הצדדים מדירים אותם מהשיח וגורסים כי "הם אינם פלסטינים דיים" כדי לייצג את הפלסטינים, והם גם אינם יכולים לייצג נאמנה את היהודים בישראל. בקרב הציבור היהודי – אף בקרב חוגי שמאל – קיימת תפיסה לפיה רוב אתני ולא רוב אזרחי יקבע את ההסדר המדיני או את חלוקת הארץ, שכן הפלסטינים אינם יכולים לייצג נאמנה את האינטרס של מדינת ישראל היהודית והדמוקרטית. לדוגמה, אחת מתנועות השלום גייסה רכזת ערבייה במסגרת הניסיונות לשלב פלסטינים אזרחי ישראל בפעילות התנועה. תפקידה היה לגייס פעילים יהודים וערבים כאחד, אולם התחוויר שדווקא בבואה לגייס יהודים היא נתקלה בקושי רב שכן רבים מהם לא בטחו בה והביעו חוסר אמון ביכולתה לייצג את ערכיהם וצורכיהם.

מראיינים טענו עוד כי חוסר האמון בין היהודים לפלסטינים אזרחי ישראל הוא הדדי. לדידם, לפלסטינים אזרחי ישראל אין אמון במחנה השלום היהודי, והם ספקנים לגבי נכונות היהודים לפעול במשותף למען הסכם שלום. המראיינים היהודים העלו מספר השערות לגבי הסיבות לחוסר אמון זה המופנה כלפיהם. היו מי שצינו את האכזבה שהפלסטינים אזרחי ישראל חשים כלפי פעילי השלום היהודים, בין היתר, משום שאינם משתפים אותם בתהליכים הרעיוניים הקשורים לתהליך השלום ואינם מבקשים מהם לתרום להם באופן מהותי, אלא בעיקר כגורמים מתווכים. ייתכן עוד כי תחושת הניכור וחוסר האמון מצד הפלסטינים אזרחי ישראל קשורה גם לחשדנותם כלפי כל יוזמה מצד היהודים בישראל, נוכח הטראומה הקולקטיבית שהפלסטינים חוו מהיהודים. לחילופין, ייתכן שתחושה זו שהיהודים חשים כי מופנית כלפיהם מקורה בפער בין הנכונות הרבה שמראים היהודים לפעול בסוגיות הקשורות לכיבוש ולסכסוך חוצה הגבולות, ובין מחויבותם המועטה יחסית לפעול בסוגיות הקשורות לקידום שוויון זכויות לפלסטינים אזרחי המדינה. כך תיארה זאת אחת המראיינות:

"[אולי הם תופסים אותנו כ]שמאלנים יפי נפש – כל הכבוד, תודה רבה לכם, איזה יופי. אבל, הם אומרים לנו, בואו תיאבקו אתנו כתף אל כתף גם על האפליה שבתוך ישראל. למה אתם מתעסקים רק במה שקורה בשטחים? אתם עומדים במחסומים ונלחמים נגד ההתנחלויות, וזה

חשוב ומצוין, אבל איפה אתם כשאני נלחם על תקציבים מול ראש העיר שלי ושר הפנים?"

המרואיינים שיערו עוד שבעיני הפלסטינים (בישראל ובשטחים) נעשו די ניסיונות שיתוף פעולה עם הציבור היהודי לקידום יישוב הסכסוך, ניסיונות שכשלו. לעמדתם, מחנה השלום נמצא במציאות הנוכחית בצד המפסיד, ולכן, לכאורה, אין טעם לשתף עמו פעולה. דומה כי גם פלסטינים אזרחי ישראל המייחסים ערך לעשייה המשותפת, חוששים לשמש "עלה תאנה" ואינם מעוניינים ב"פעילות לשם פעילות" – פעילות שאינה מניבה תוצאות בשטח. כלומר, במציאות שנוצרה, עצם עריכת המפגש עם הפעילים היהודים אינה עוד פורצת דרך כשלעצמה והפלסטינים אזרחי ישראל מעוניינים למצוא שותפים חלופיים ופתרונות חלופיים לסכסוך.

2) פחד מאבדן מעט הנורמליות הקיימת

מהראיונות עלתה התפיסה כי קיימת מידה של נורמליות במישורים שונים בחייהם של הפלסטינים אזרחי ישראל ויחסיהם עם היהודים והפלסטינים מהשטחים, ושעיסוק בסוגיות של הסכסוך הישראלי-פלסטיני עשויה לערער ולפגוע בה, עובדה שמרתיעה פלסטינים ויהודים כאחד. הדבר עלה בשלושה מישורים שונים: ביחסים בין הפעילים היהודים והפלסטינים בישראל; ביחסים בין האזרחים הפלסטינים ורשויות השלטון בישראל; וביחסים בין הפעילים הפלסטינים בישראל ובני עמם מחוץ לישראל, וברחבי העולם הערבי.

ראשית, דומה כי חלק מפעילי השלום היהודים חוששים לאבד את מעט הנורמליות שקיימת ביחסים בינם לבין הערבים הפלסטינים בתחומי הקו הירוק. לאורך ההיסטוריה המשותפת של שתי האוכלוסיות – היהודית והפלסטינית בתוך ישראל – לא היו ביניהן הרבה אירועי אלימות, פרט למקרים חריגים (לדוגמה אירועי אוקטובר 2000). היחסים ביניהן לרוב מאופיינים בתקשורת רבה יחסית ושאינה מאופיינת בסכסוך גלוי, שלא כמו היחסים בין היהודים לפלסטינים בשטחים. לכן, קיים חשש בקרב חלק מהפעילים היהודים במחנה השלום שדיון בסוגיות שבהן עשויה להתעורר מחלוקת קשה בין היהודים והפלסטינים אזרחי ישראל, יגרום לאבדן מעט שיתוף הפעולה ופגיעה במרקם החיים המשותף המועט שקיים בתוך ישראל.

שנית, המרואיינים סבורים עוד כי הפלסטינים חוששים ממגע עם מגנוני המדינה הרשמיים ומאבדן מעט מהנורמליות האזרחית (הזכויות הבסיסיות הניתנות להם). פעילות בארגוני השלום הישראליים מצריכה פעמים רבות שיתוף פעולה או לפחות מגע תכוף עם המנגנונים הרשמיים של המדינה, כמו הממשלה, הצבא והמשטרה, בייחוד בכל הנוגע למעבר בין ישראל לשטחים הפלסטינים. ממשק זה, בייחוד עם המנהל האזרחי, יוצר קושי מובנה בעבור הפלסטינים אזרחי ישראל שלעיתים גם מערער על הלגיטימיות שלהם בחברה הפלסטינית בכלל ובישראל בפרט. יואב שטרן⁴⁰ מסביר קושי זה:

"אם אתה סתם איש עסקים ערבי שרוצה לדאוג לאינטרסים שלו אז אתה יכול לעשות מה שאתה רוצה, אבל אם השיח שלך הוא שיח של זכויות, אז לדבר עם המנהל האזרחי זה דבר לא מובן מאליו, לא קל, לא נעים ולא כזה שאתה מתגאה בו. יש איזשהו ניגוד ברגע הזה. לעומת זאת, פעיל שלום יהודי שמדבר עם המנהל האזרחי אומר לעצמו, 'טוב, אני עושה מה שאני יכול בתוך המערכת שלי כדי להקל על המצב'. זה יותר טבעי, קל וברור."

לדברי המרואיינים, בקרב חלק מהפלסטינים אזרחי ישראל רווח פחד ממעקב של מנגנוני הביטחון אחריהם בשל פעילותם בארגוני השלום ובשל קשריהם עם הפלסטינים בשטחים. זה חשש מוחשי – מציטוט לטלפון, ממעקב פיזי, מחשיפה למצלמות בעת הפגנה, וממעבר במחסומים ובביקורת הביטחון בשדה התעופה (למשל, בדרך למפגשי דיאלוג בחו"ל). החשש הוא מהצורך להזדהות בפני רשויות

⁴⁰ יואב שטרן הוא חוקר, עיתונאי (לשעבר) וכיהן כחבר צוות חשיבה במכון מיתוים.

המדינה כמי שנמצאים בסולידריות עם הפלסטינים בשטחים ובשל כך לאבד זכויות הניתנות לפלסטינים אזרחי ישראל, במיוחד בכל הנוגע לחופש התנועה והביטוי.

לבסוף, עלתה מהריונות גם הנחה בדבר חשש של הפלסטינים אזרחי ישראל לאבד את מעט הנורמליות שקיימת ביחסיהם עם הפלסטינים (והחברה הערבית בכללותה) מחוץ לישראל, בשל מעורבותם בפעילות מחנה השלום בישראל. מספר מרואיינים טענו כי הם עדים ליחסי גומלין אישיים ומקצועיים מצוינים בין הפלסטינים בישראל לפלסטינים בשטחים, קשרים המתאפשרים, בין היתר, בשל היעדר עיסוק בסוגיות לאומיות נפוצות (אולי בדומה לדינמיקה שבין יהודים לפלסטינים בישראל). אולם לצד זאת, העידו כמה מהמרואיינים גם על מידה של עוינות ואף חשדנות הרווחת ביחסים בין האוכלוסיות, בין היתר בשל פערים חברתיים, תרבותיים וכלכליים שנוצרו ביניהן לאורך השנים והובילו לדעות קדומות. אי לכך, שיערו מספר מרואיינים כי חלק מהאוכלוסייה הפלסטינית בישראל עלול לחוש אי-נוחות בעת המפגש עם הפלסטינים תושבי השטחים בכל הנוגע לעיסוק בסכסוך הישראלי-פלסטיני ("איך הם [פלסטינים בגדה] יראו אותי? בתור מי שלומדת במערכת ההשכלה של הישראלים ושמחויבת ללמוד עברית?"), והם מעדיפים אפוא להימנע מעימותים שכאלה.

3) פחד מאבדן זהות: "סיבוך"

מרבית המרואיינים ציינו כי יש חשיבות רבה להשתתפות פלסטינים אזרחי ישראל בפעילות אזרחית למען השלום, והעידו כי הם אינם עושים את כל המאמצים האפשריים לקידום השתתפותם. בבואם להסביר מה עוצר בעדם, השתמשו מספר רב יחסית של מרואיינים במילה "סיבוך" כדי לתאר את תחושות הקושי והחשש שהם חווים באשר לשיתוף הפעולה עם הפלסטינים אזרחי ישראל. בעבור הציבור היהודי בישראל, אולי בייחוד עבור פלח האוכלוסייה מקרב ציבור זה שפעיל במחנה השלום, השיח עם הפלסטינים בשטחים נוח יותר מההיבט האסטרטגי וההיבט הפסיכולוגי. יש בשיח זה, לכאורה, בהירות וסדר: "צד מול צד", כשלכל צד יש לאום וייצוג פוליטי ברור. יתר על כן, רוב היהודים בישראל משערים (ומקווים) שבסוף תהליך השלום יובטח קיומה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, המבוססת על רוב יהודי. כשהיהודים בישראל והפלסטינים בשטחים נדרשים להכיר בקיומם של הפלסטינים אזרחי ישראל ובמקומם בשיח, הפשטות הזו נעלמת ואת מקומה ממלאת מורכבות רבה. שורש המורכבות נעוץ בצורך להתמודד רגשית ועניינית עם העובדה שההסדרים המוצעים כיום לא בהכרח יביאו ל"קץ כל התביעות" ולשלום בר-קיימא מאחר שהם אינם מציעים פתרונות לסוגיות הליבה הנוגעות לפלסטינים אזרחי ישראל.

תחושת הסיבוך נובעת גם ממורכבות בסוגיות של זהות: על הפעילים היהודים במחנה השלום להתמודד רגשית עם האתגר שמציבה זהות הפלסטינים בישראל בפני הזהות היהודית-ישראלית. רבים מהפעילים היהודים במחנה השלום עברו תהליך מאתגר של בחינת הזהות והגדרתה לאור עמדותיהם הפוליטיות והאידיאולוגיות, תהליך אשר סביר כי הרחיקם מהקונצנזוס הישראלי וגרם להם לחוש מודרים במידה כזו או אחרת מקבוצות שייכות שלהם. שיח כן ומחויב עם הפלסטינים אזרחי ישראל מאתגר את הזהות, את תחושת הביטחון ואת מרקם החיים של הפעיל היהודי בישראל – גם הפעיל שמתגורר בתחומי הקו הירוק (לדוגמה בתל-אביב, על שטחי מנשייה, סומייל או שיח' מוניס לשעבר), ולא רק בקריית ארבע, קרני שומרון או עמונה. שיח כן עם הפלסטינים אזרחי ישראל עשוי (או עלול) להביא לשינוי נוסף בזהותם של פעילי השלום ולהתרחקות נוספת מן הקונצנזוס, התרחקות שהם עשויים לחוות כקשה ומאיימת מההיבט האישי והלאומי כאחד.

הסיבוך הזהותי עלה גם מן הזווית הפלסטינית: המרואיינים סבורים כי הפלסטינים אזרחי ישראל נאלצים לפעמים לבחור בין רכיבים שונים בזהותם, ואולם, כל בחירה שכזו עלולה להביא למחיקת רכיבים של זהותם האחרת – הזדהות עם הפלסטינים בשטחים והדגשת הלאומיות הפלסטינית עלולה להביא למחיקה או לדחיקה של זהותם הישראלית, ולהפך. הדגשת זהותם הפלסטינית עלולה לעתים אף לפגוע בהערכתם המקצועית בחברה הישראלית. לאור זאת, מספר מרואיינים סברו שלא כל אחד בשל או מעוניין להתמודד עם מורכבות הגדרת זהותו ועם השלכותיה הפוליטיות או לדון בהן נוסף על המורכבות היומיומית המאפיינת בדרך כלל את חייו כפלסטיני בישראל. הספר בני המקום מציג פסיפס

מרתק של הדרכים השונות שבהן הפלסטינים אזרחי ישראל בחרו להתמודד עם סוגיית הזהות ולגבש הגדרות מורכבות ודינמיות ל"פלסטינים ישראלים".

4) שאיפה לשבירת גבולות: "ריגוש"

נוסף על הקולות שהדגישו את הרגשות השליליים כחסם בפני שיתוף הפעולה עם הפלסטינים אזרחי ישראל, נשמע בראיונות גם קול ייחודי שציין כי היעדרם היחסי ממחנה השלום נובע דווקא מתחושת הריגוש החיובית שמתלווה לפעילות של יהודים עם פלסטינים מהשטחים, ושאינה מורגשת באותה המידה בעת הפעילות עם הפלסטינים אזרחי ישראל. המפגש עם הפלסטינים מהשטחים מצריך חציית גבולות פיזיים ולעיתים אף חוקיים. בנסיבות מסוימות, של כניסה לשטחים הפלסטיניים, הוא עלול גם להיות כרוך בסיכון אישי ונתפס אפוא כשבירה של טאבו וכפעילות מסעירה, פורצת דרך וחשובה. ישנם כאלה שהדבר יוצר אצלם מוטיבציה גבוהה יותר להשתתף במפגש שכזה מאשר במפגש עם הפלסטינים אזרחי ישראל, שנתפס כדבר שבשגרה.⁴¹

3. תמריצים להשתתפות

על אף החסמים הרבים שתוארו לעיל, ישנה בכל זאת השתתפות של פלסטינים אזרחי ישראל בכמה ארגוני שלום ובכמה מפעילויותיהם. מהם אפוא התנאים שמאפשרים ומדרבנים השתתפות זו? מדברי המראיינים עלה כי נוסף על ייחוס חשיבות עקרונית להשתתפות ישנם מספר תמריצים עיקריים המעודדים אותה. ישנם תמריצים הנוגעים לתוכן הפעילות וכאלה הנוגעים למבנה הארגון הספציפי ופעילויותיו. ביסודם נובעים התמריצים מההכרה בחשיבות הצגת נקודת המבט של הציבור הערבי הפלסטיני בישראל בכל תהליכי השינוי החברתי, הפוליטי והמדיני שהארגונים שואפים להוביל. התמריצים הנוגעים לתוכן מתמקדים בהתרחקות מהשיח הציוני, בעיסוק בסוגיות ליבה הנוגעות גם לפלסטינים אזרחי ישראל, בעשייה שאינה פוליטית ומטרתה מוגדרת בבירור, ובהזמנה להשתתף בתהליך היצירה ולא לחבור לתוצר מוגמר. התמריצים הנוגעים למבנה הארגון מתמקדים ביצירת מרחב ארגוני מכליל, בחלוקת כוח שוויונית בין המשתתפים הפלסטינים ליהודים, ביצירת הזדמנויות למפגש עם אוכלוסיות במוקדי הכוח בחברה היהודית בישראל, ובהנגשת הארגון לאזרחים הפלסטינים – באמצעות שימוש מודע בשפה הערבית, קביעת מקום מושב הארגון ופעילותו, בפרסום בתקשורת הערבית, ויצירת קשרים בחברה הערבית.

א) תמריצים הנוגעים לתוכן הפעילות

1) התרחקות מהשיח הציוני

ההכרה בשיח הציוני כגורם מפריד מרכזי בין האזרחים היהודים לאזרחים הפלסטינים בישראל מובילה למצב בו ארגון אשר אינו מגדיר עצמו ציוני, ושפעיליו אינם מביאים לפעילות את התפיסה, האידאולוגיה או השפה הציונית במובהק, יהיה נגיש יותר עבור הפלסטינים אזרחי ישראל ויעודד את השתתפותם. לחלופין, פעילות יהודית-ערבית משותפת אפשרית בארגונים המצליחים ליצור הפרדה ארגונית-התנהלותית בין התפיסות הפוליטיות של אנשי הצוות והפעילים ובין האידאולוגיה הארגונית הרשמית. הפרדה זו מאפשרת לאנשים בעלי עמדות שונות – ציוניות ואנטי-ציוניות כאחד – לפעול יחדיו לקידום מטרה משותפת מסוימת.

2) עיסוק בסוגיות ליבה הנוגעות לפלסטינים אזרחי ישראל

ארגוני שלום נגישים יותר לפלסטינים אזרחי ישראל כאשר הם משלבים במטרותיהם את העיסוק בסוגיות ליבה הנוגעות לפלסטינים אזרחי ישראל, נוסף על הסוגיות הנוגעות לפלסטינים בשטחים וליהודים בישראל. לדוגמה, בית הספר לשלום בנווה שלום מייעד זמן ומרחב עבור שיח בין האזרחים היהודים לאזרחים הפלסטינים בישראל, מרחב שבו עולות לא פעם סוגיות הנוגעות לפלסטינים אזרחי

⁴¹ מראיינת תיארה דינמיקה זו: "יש כל הזמן היררכיה ברורה: אם היום תפרסמי שיש מפגש בבית ג'אלה עם פלסטינים יהיו 150 אנשים שיגידו שהם באים. אם זה יתקיים באזור המשולש – יהיו 50, ואם בקרית שמונה – 2 במקרה הטוב."

ישראל באופן ייחודי; בתנועת עומדים ביחד יצאו להפגין נגד פינוי הכפרים הבדואיים אום אל-חיראן ועתיר, נוסף על ארגון "הפגנות החופש" נגד הכיבוש; והארגון זזים יוזם קמפיינים אינטרנטיים נגד הצעת החוק להשתקת המואזין בכפרים הערביים בישראל, לאכיפת תנאי הבטיחות של פועלי הבניין הפלסטינים בישראל, ונגד הפרדה בין יולדות יהודיות ליולדות ערביות בבתי החולים, לצד קמפיינים נגד מעצרים מנהליים של פלסטינים מהגדה המערבית ולמען אספקת מים לפלסטינים בשטחים. חשיבות רבה יש גם לתזמון העלאת הסוגיות לדיון – אתר 972+, למשל, הציף את השאלה "מה זה אומר להיות ציוני?" ועסק בדיונים בפתרון המדינה האחת ופתרון שתי המדינות ובתייעוד ההפגנות בבלעין, נעלין, נבי סאלח ושייח' ג'ראח, בתקופה בה מיעטו כלי התקשורת האחרים לעסוק בסוגיות אלו. כמו כן, כאשר החברה הפלסטינית התמקדה בהעלאת הדיון על סדר היום הבינלאומי, פרסם אתר 972+ כתבות באנגלית בנושאים הקשורים למאבק של הפלסטינים אזרחי ישראל. הצטרפות היהודים לקול הפלסטיני הציבורי באופן התואם את המגמה שהובילה ההנהגה הפלסטינית בישראל הייתה חדשה בעבור הפלסטינים אזרחי ישראל. ארגוני השלום יהפכו נגישים יותר לפלסטינים אזרחי ישראל אם ישימו לשיח ולמגמות הרווחים בחברה הפלסטינית ויתאימו את פעילותם אליהם.

3) יצירת מרחב פעילות שאינו פוליטי והגדרת מטרתו בבירור

מהמחקר עלה כי ניכרת השתתפות רבה יותר של פלסטינים אזרחי ישראל במרחבי פעילות של ארגוני שלום בהם יש מטרה מוגדרת שאינה פוליטית-מדינית מובהקת – לדוגמה הקניית ידע וכלים, או העצמה אישית – אבל גם שאינה אך ורק מפגש לשם קיום המפגש. תכניות של חינוך והעצמה שמובילים ארגוני שלום, למשל, מהוות פלטפורמה נוחה במיוחד להשתתפות הפלסטינים אזרחי ישראל בשל ההזדמנות שהן מקנות לפיתוח אישי ומקצועי, ובשל היותן נטולות סיכון הכרוך בדרך כלל בעשייה פוליטית או בהזדהות עם ארגון הנוקט עמדה פוליטית רשמית.

4) הזמנה להשתתף בתהליך היצירה ולא לחבור לתוצר מוגמר

ארגונים, קבוצות ופעילים תומכי-שלום המעודדים שותפות יהודית-ערבית כבר בשלבי גיבוש הארגון ופעילותו, מקדמים שותפות אמיצה יותר בין שתי הקבוצות והשתתפות רבה יותר של פלסטינים אזרחי ישראל בכל תהליך העשייה המשותפת. שותפות שכזו כרוכה בנכונות הפעילים היהודים לתת לפלסטינים אזרחי ישראל כוח ומשקל רבים יותר בפעילות ולוותר על שליטתם הבלעדית בה.

ב) תמריצים הנוגעים למבנה הארגון

1) חלוקת הכוח

חלוקת הכוח בין חברי הארגון היהודים לחברי הארגון הפלסטינים אזרחי ישראל משפיעה על נגישות הארגון לציבור הפלסטיני בישראל. ארגונים המאופיינים בחלוקת כוח שוויונית יחסית בין היהודים לפלסטינים אזרחי ישראל – בייחוד בדרג המנהל – נגישים יותר לציבור הערבי בישראל ומדרבנים אותו להשתתף. השוויוניות אינה נמדדת בהכרח בייצוג המספרי, אלא בדומיננטיות קולם של הפלסטינים אזרחי ישראל, וביכולתם להשפיע על השיח בקבוצה. חלוקת כוח שוויונית מאפשרת עיצוב משותף של הפעילות ותוצריה, וזהו כאמור תהליך שמעודד השתתפות. חלוקת כוח שוויונית גם נועדה להבטיח את מקומם של הפלסטינים כבעלי ידע וסמכות בתחום התמחותם המקצועי ולמנוע דינמיקה שבה הם משמשים רק גורם מגשר ללא תרומה של ממש מצדם, מעין "מתרגמים" בין היהודים לפלסטינים מהשטחים. חלוקת כוח שוויונית נוצרת, לדוגמה, על ידי ניהול יהודי-פלסטיני משותף (כמו בעמותת חלונות) או ניהול ברוטציה (כמו בבית הספר לשלום בנווה שלום), גיוס פלסטינים אזרחי ישראל לתפקידי מפתח, הקפדה על שוויון מספרי בקרב אנשי הצוות והוועד המנהל, וגיוס פעילים תוך הדגשת הנגישות לציבור הערבי, קרי הצגת תנאי עבודה של ידיעת ערבית או יכולת תנועה בשטחים הפלסטינים.

ארגונים אשר מצליחים לבסס חלוקת כוח שוויונית, עושים זאת בדרך כלל גם באמצעות גיבוש נהלים ארגוניים ברורים בנושא, אשר לא מניחים ליד המקרה להשפיע על תהליכים ארגוניים חשובים, כגון גיוס כוח אדם או חלוקת משאבים. ארגונים אלה אף משקיעים מאמצים יומיומיים בביסוס מערכות היחסים בין הפעילים היהודים לפעילים הפלסטינים אזרחי ישראל ובשמירת השוויוניות ביניהם, שכן כוחות חיצוניים עלולים לפעול לשבשה. לבסוף, מהזווית היהודית נראה כי על בעלי הכוח היהודים לפנות לעתים מקום ולוותר על מידה מסוימת של שליטה על מנת ליצור מקום בעבור השותפים הפלסטינים בארגון. מרואיינים רבים העלו סוגיה זו הן כגורם מדרבן והן כצורך שטרם מומש במלואו.

(2) מבנה ארגוני מכליל

מהמחקר עלו שתי גישות יעילות במיוחד ליצירת מבנה ארגוני מכליל, והמשותף להן הוא ההכרה בזהות הייחודית של הפלסטינים אזרחי ישראל וההימנעות מהדרישה להגדיר את זהותם או לבחור בין היבטיה השונים עוד בטרם החלה הפעילות. הגישה הראשונה ליצירת מרחב מכליל היא ייעוד מרחב מוגדר לקבוצת הזהות של הפלסטינים אזרחי ישראל נוסף על מרחבי קבוצות הזהות של היהודים בישראל ושל הפלסטינים מהשטחים, כפי שניתן למצוא לדוגמה בעמותת חלונות, בבית הספר לשלום בנווה שלום, בארגון אינטרפיס ובמרכז פרס לשלום. משמעות מרחבים נפרדים אלה אינה התבדלות, אלא יצירת מרחב בטוח להשמעת קול או לקיום שיח פנימי נוסף על הפעילות המשותפת. גישה אחרת ליצירת מרחב מכליל היא ייעוד מרחב-על משותף, ובו הזהויות השונות שבין הים התיכון לירדן ואף במזרח התיכון כולו מהוות יחידת שייכות אחת, ואליה כל המעורבים יכולים להתחבר ללא צורך להגדיר את עצמם מלכתחילה על פי זהות לאומית, זהות אתנית או זהות דתית כזו או אחרת. ביטוי לגישה זו נראה בין היתר בתנועת יאללה מנהיגים צעירים, בארגון זרעים של שלום, באתרים +972 ושיחה מקומית, וברדיו כל השלום.

ארגון זרעים של שלום הוא דוגמה לארגון שעבר שינוי תפיסתי ומבני של ממש בהקשר זה. השינוי ניכר במבנה טקס הפתיחה של המחנה: אם בעבר חולקו המשתתפים בטקס לקבוצות לפי שייכותם הלאומית, וכל קבוצה התאספה בתורה במרכז המעגל כשדגל הלאום שלה מורם, הרי שכיום שונה מבנה הטקס, וכל המשלחות מרימות את דגליהן בעמידה משותפת בקבוצה אחת. כלומר, אם בעבר נאלצו הפלסטינים אזרחי ישראל לבחור בין עמידה עם הקבוצה היהודית, שעמה הגיעו למחנה, ובין עמידה עם הקבוצה הפלסטינית, שבה פגשו במקום, הרי שכיום לא ניתן להבחין בהכרח בקבוצות השייכות הלאומיות השונות, ומהמשתתפים הפלסטינים אזרחי ישראל נחסך הצורך בבחירת הזהות או ההגדרה עצמית הפומבית. בשינוי מבנה הטקס פתרו המארגנים קושי מהותי שגרם למתח רב עבור המשתתפים מיד עם פתיחת המחנה. בארגון זרעים של שלום החליטו גם על שינוי ארגוני נרחב, ובמסגרתו השתנו (ב-2016) הגדרות התפקיד של המנהלים והרכזים בכל המזרח התיכון. לדוגמה, מעיין פולג, ששימשה בתפקיד המנהלת הישראלית, מוגדרת כעת "מנהלת תכניות המזרח התיכון (ירושלים)". שינוי הגדרת התפקיד מאפשר להרחיב את תפיסת האחריות ולהחילה לא רק על קהל היעד בישראל, אלא גם על קהל היעד הפלסטיני ואף מעבר לכך. תפיסה דומה מיושמת גם בארגון הגג Alliance for Middle East Peace (ALLMEP) בו חברי הצוות המקומי – ישראלים-יהודים ופלסטינים כאחד – מוגדרים כמנהלים ורכזים אזרחיים.

(3) מפגש עם ציבורים הנמצאים במוקדי הכוח בחברה הישראלית

מספר מרואיינו טענו כי האפשרות להיפגש עם נציגי השמאל היהודי ואף עם פלסטינים מהשטחים מוצתה זה מכבר, והיא אינה עוד גורם מדרבן. לעומת זאת, פעילויות המזמנות הזדמנויות להיפגש עם אוכלוסיות שונות, בעיקר אוכלוסיות במוקדי הכוח בחברה היהודית בישראל, מעודדות השתתפות של פלסטינים אזרחי ישראל. לדוגמה, מפגשים עם נציגי הציבור החרדי, הציבור הדתי-לאומי או נציגי הימין; מפגשים עם דמויות מפתח בעולם התקשורת, בתחום הדת או מהממשלה. נועם שוסטר, מנהלת ארגון אינטרפיס בישראל, מסבירה:

"עבור הנציגים הפלסטינים אזרחי ישראל, האפשרות להיפגש עם נציגים מהציונות הדתית, מהימין או ממקומות של השפעה נתפסת כפרדיגמה אחרת לגמרי והם מרגישים שהזמן שלהם לא מבוזבז על מישהו שכבר משוכנע בעמדותיהם ושמרוחק מעמדת השפעה. כשנפגשים עם מובילי דעת קהל או עם מנהיגים רוחניים משמעותיים, אתה יכול להשפיע על בן אדם אחד ולדעת שבכך אתה משפיע אחר כך גם על מעגלים הרבה יותר רחבים."

(4) הנגשת הארגון

המרואיינים ציינו חמישה אמצעים עיקריים אפשריים להנגשת ארגוני השלום לאוכלוסייה הפלסטינית בישראל: (1) שימוש בשפה, צבעים וסמלים המכירים בנרטיב של הפלסטינים אזרחי ישראל והמייצגים את ההיסטוריה והתרבות שלהם, או לפחות אינם מתעלמים מהם. זאת, על ידי שימוש קבוע בערבית נוסף על העברית או האנגלית בכל סוגי הפעילות – במפגש בין-אישי, בחומרי דפוס ובאינטרנט; וכן שימוש בשפה סמלית ניטראלית ככל הניתן (למשל בחירת הצבע טורקיז לתנועת נשים עושות שלום) או העדפת מסרים מרובים היוצרים מעין פסיפס על פני מסר אחד ואחיד; (2) מיקום המשרד הראשי והפעילויות באזור נגיש לציבור הפלסטיני בישראל – למשל, ביישובים הערביים או בקרבתם; (3) שימוש במרחב הווירטואלי שמאפשר לאנשים להשתתף בבטחה בפעילות ללא הסיכון הכרוך בהשתתפות פומבית, לקחת חלק בפעילות ללא צורך לצאת מהבית, ולהיפגש דרך שגרה ולא במפגש חד-פעמי (שלרוב יוצר תחושת בועה, שלה השפעה מעטה על המציאות היומיומית). באופן זה, ניתן לרתום משתתפים שלא בהכרח היו מגיעים אחרת, מהחברה היהודית והפלסטינית כאחד; (4) פרסום פעילות ארגוני השלום גם בתקשורת הערבית – טלוויזיה, רדיו, עיתונות ורשתות חברתיות; (5) יצירת קשרים עם הציבור הערבי בישראל ומנהיגיו לשם הגברת נגישות הארגון לפלחים רחבים באוכלוסייה הפלסטינית בישראל. הרחבת מעגלי הקשרים חשובה במיוחד לאור נטיית האוכלוסייה היהודית בישראל לפנות שוב ושוב, בייחוד בעת משבר, דחיפות ומחסור במשאבים, לקבוצות המעטות המוכרות להם בחברה הערבית בישראל, ולא ליצור שותפויות חדשות.

ד. סיכום

על אף שרבים במחנה השלום מייחסים חשיבות רבה להשתתפות פלסטינים אזרחי ישראל בפעולות למען קידום השלום, הצדק והפיוס – מחקר זה הראה שהיקף השתתפותם בארגוני השלום נתפס נמוך יחסית, בייחוד בארגונים פוליטיים או כאלה שחותרים לשינוי פוליטי ומדיני. השתתפותם נתפסת כמשמעותית יותר בפעילויות בעלות אופי חינוכי ובכאלה שמקדמות שינוי אישי וקהילתי. ואולם, גם בתחומים אלו, השתתפות הפלסטינים אזרחי ישראל בארגוני השלום נתפסת כפחותה על פי רוב מזו של הציבור היהודי בישראל.

ייתכן שאפשר לנמק את היעדרם של הפלסטינים אזרחי ישראל מפעילות ארגוני השלום בנטייה הכללית של קבוצות מוחלשות בחברה להיעדר מפעילות זו. כלומר, לטעון שמעמד חברתי-כלכלי גבוה יותר הוא לכאורה תנאי מקדים לאקטיביזם בחברה, ולכן הערבים הפלסטינים בישראל, כמו קבוצות מוחלשות אחרות, אינם לוקחים חלק משמעותי בפעילויות לקידום השלום. עם זאת, מאחר שמדובר בסכסוך הישראלי-פלסטיני – נושא הנוגע באופן ייחודי למיעוט הפלסטיני בישראל – דומה כי אין די בהסבר זה.

ואכן, המרואיינים העלו חסמים רבים נוספים העשויים להסביר את ההשתתפות הנמוכה של פלסטינים אזרחי ישראל במחנה השלום. בראש ובראשונה, פערים אידאולוגיים בין הציבור היהודי לציבור הפלסטיני בישראל, בעיקר ראיית האידאולוגיה הציונית כחסם. חסמים נוספים הם חוסר ההיכרות של היהודים עם החברה הערבית בישראל, והחשש בקרב היהודים מפני האתגר המעשי והרגשי שהיכרות זו מביאה עמה; ההפרדה הרעיונית והארגונית בין סוגיות אזרחיות פנים-ישראליות ובין סוגיות לאומיות חוצות-גבולות; ותפיסה שלפלסטינים אזרחי ישראל אין אחריות להמשך הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ומכאן אולי גם לפתרונו. ולבסוף, ארגוני שלום רבים אינם נגישים לאוכלוסייה הערבית הפלסטינית בישראל, וחזונם, תרבותם הארגונית, שפתם, מקום מושבם, חלוקת הכוח בצוות ומבנה הפעילות פונים

בראש ובראשונה לציבור היהודי. מכאן עולה שכדי לדרבן את הפלסטינים אזרחי ישראל להשתתף בפעילות של ארגוני השלום, עליה לכלול עיסוק בסוגיות הליבה המטרידות אותם, להתרחק מהשיח הציוני וליצור מבנה ארגוני נגיש המאפשר לפלסטינים אזרחי ישראל להשמיע קול דומיננטי.

בדבריהם הצביעו המרואיינים על מגמות במזרח התיכון בכלל ובישראל בפרט אשר אינן מעודדות את הפלסטינים אזרחי ישראל לעסוק בפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני – אחת מסוגיות החוץ העיקריות של מדינת ישראל. במחנה השלום ניכר מעבר מהתמקדות ביצירת תשתית אזרחית של שיתוף פעולה ישראלי-פלסטיני להתמקדות ברתימת הרוב היהודי בישראל לשינוי הסטטוס קוו. השינוי במוקד הפעילות מצביע על פניית מחנה השלום היהודי "פנימה" – וזיהוי הרוב היהודי כקהל יעד עיקרי. שינוי זה מתרחש בד בבד עם העמקת המודעות בציבור הערבי בישראל לצורך לפעול בסוגיות הנוגעות לו, כלומר לפנות "פנימה" ולעסוק בזכויות הפלסטינים אזרחי ישראל כמיעוט לאומי, בביסוס הדמוקרטיה וביצירת חברה משותפת בישראל. דומה כי שלוש מגמות אלו שמות דגש על עשייה בתוך גבולות ישראל, עם שיתוף פעולה יהודי-ערבי או בלעדיו. בהיעדר משאבים ייתכן שעשייה זו באה על חשבון פעילות חוצת-גבולות בנושא הסכסוך. ייתכן כמובן שחזוק החברה האזרחית בישראל וחזוק שיתוף הפעולה היהודי-ערבי בה יובילו בטווח הארוך גם ליכולת מוגברת לפעול בסוגיות חוצת-גבולות ולהביא לפתרון. על כל פנים, נראה כי בעבור מחנה השלום הישראלי ישנה עוד עבודה רבה בדרך ליישום תפיסה מכלילה יותר כלפי סוגיות שקשורות ביחסי חוץ.

הסוגיה החשובה ביותר שעלתה ממחקר זה, שההתמודדות עמה היא הדחופה ביותר אך גם הכי בלתי סבירה לאור הלך הרוח הציבורי הנוכחי, היא משמעות האידאולוגיה הציונית כיום, והשלכותיה על אופייה של מדינת ישראל ועל יכולתם (או רצונם?) של אזרחיה לקיים בה חיים משותפים בין יהודים לערבים הפלסטינים. ביציאה משדה התעופה בן גוריון הוצג מיצג לכבוד 120 שנות ציונות,⁴² שבסימו ציטוט של בנימין זאב הרצל: "הציונות היא אידיאל אין סופי". האם אכן הציונות היא אידיאל אין סופי? ומה משמעות הדבר כיום? האם ישראל בשנת 2017 היא מדינה יהודית, מדינת היהודים, או מדינת כל אזרחיה? מהן הדרכים לקיים את זכות ההגדרה העצמית של היהודים והפלסטינים בישראל – בין כקבוצת רוב ובין כמיעוט לאומי? האם ישראל יכולה (להמשיך) להיות מדינה יהודית ודמוקרטית כאחד? האם התפיסה הציונית היא תפיסה מוסרית בראשית המאה העשרים ואחת? ואיך (או האם) אנשים שפועלים לקידום השלום מתוך תפיסה ציונית, יכולים לפעול עם הפלסטינים אזרחי ישראל? על מנת לקיים חיים משותפים, ולהצליח לפעול יחד – יהודים ופלסטינים אזרחי ישראל – אין מנוס מלהתמודד עם שאלות אלו.

בנוסף, על האוכלוסייה היהודית-ישראלית להשקיע זמן ומשאבים בהעמקת ההיכרות עם הפלסטינים אזרחי ישראל ובפיתוח סולידריות עמם, עם סוגיות הליבה המעסיקות אותם במסגרת הסכסוך הישראלי-פלסטיני – בייחוד הפליטות הפנימיות ואופייה היהודי של המדינה – ועם המאבקים לשוויון זכויות והזדמנויות בתוך ישראל. בכדי לייצר מרחב מכליל לעשייה אזרחית משותפת, על מחנה השלום להשקיע בשינויים ארגוניים ומבניים. נוסף על העמקת השותפויות עם פלסטינים בגדה המערבית, עליו לפעול ליצירת שותפויות עם פלסטינים אזרחי ישראל מתוך פתיחות לשינוי, נכונות לשיתוף בעמדות הכוח ולאתגר את מבני אי-השוויון המנחים את יחסי היהודים והפלסטינים בישראל דרך קבע. לבסוף, כהמשך למחקר זה עלינו לבחון מה ההבדל או הדמיון בין נקודת המבט היהודית לנקודת המבט של הערבים הפלסטינים בישראל באשר להשתתפות פלסטינים אזרחי ישראל בפעילות לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני ולקידום צדק, שלום ופיוס בין העמים; ומה יכול הבדל זה ללמד אותנו לגבי הדרך לקדם וליישם תפיסת מדיניות-החוץ מכלילה לישראל.

מובן שהעמדות כלפי שאלות אלה תלויות במודעות פעילי השלום היהודים לא רק לעצם היעדרו היחסי של הקול הפלסטיני-ישראלי במחנה השלום, אלא גם לתפקיד שמובילי מחנה השלום היהודים יכולים לקחת בהכללתו. בהקשר זה ניכר הבדל במודעות בין המרואיינים – כמה מהם מייחסים חשיבות להגברת ההשתתפות של פלסטינים אזרחי ישראל במחנה השלום ופועלים במשך שנים ובאופנים שונים לשם כך. אחרים מודעים לנושא, אך אינם פועלים לקידומו מתוך בחירה מודעת. לעומת זאת,

⁴² "מיצג 120 שנות ציונות", ההסתדרות הציונית העולמית, נמל התעופה בן-גוריון, אוקטובר 2017.

נדמה שיש גם כאלה שמעולם לא חשבו על הנושא לעומקו בטרם נשאלו עליו במחקר, הם אינם נוקטים צעדים להרחבת היקף ההשתתפות הן כפרט והן כחברי ארגון, ועצם הריאיון עמם עורר בהם מחשבות ותהיות. מספר לא מבוטל של מרואיינים, בהם גם בעלי ניסיון, הביעו את תחושתם כי הם אינם רלבנטיים לנושא המחקר או כי אין להם המומחיות או הכלים לענות על שאלותיי. ייתכן כי עובדה זו מעידה על חוסר מודעות לתרומה של הרוב היהודי להדרת הפלסטינים אזרחי ישראל מארגוני השלום ולתפקיד שביכולתם של מובילי מחנה השלום היהודים למלא בעידוד השמעת הקול של הפלסטינים אזרחי ישראל במסגרת המאמצים לסיום הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

יותר מכול עלה ממחקר זה כי בסופו של יום מרבית המרואיינים אינם יודעים לשער כיצד תשפיע שותפות רחבה יותר בין יהודים לפלסטינים בתוך ישראל על סוגיות של מדיניות-חוץ ויחסי חוץ בכלל, ועל תהליך השלום והפיוס בין הישראלים והפלסטינים בפרט: איך היא תשפיע על השיח היהודי-הפנימי, על השותפות עם הפלסטינים בשטחים, על היחסים בין הפלסטינים אזרחי ישראל והפלסטינים בשטחים, על הזירה הבינלאומית, ועל יכולתנו להביא לסיום הסכסוך. בהינתן הקיפאון המדיני המתמשך, ייתכן שהגיעה העת לנסות.

ה. ביבליוגרפיה

מאמרים ודו"חות

אוסצקי-לזר, ש. וכבהא מ. (עורכים). בין חזון למציאות: מסמכי החזון של הערבים בישראל -2007-2006. ירושלים: הפורום להסכמה אזרחית, 2008

אוסצקי-לזר, ש. ושטרן, י. בני המקום. תל-אביב: מרכז תמי שטייניץ למחקרי שלום, 2016

אזולאי, מ. "קמפיין חדש: 'שועפט - לא ירושלים שלנו'". וואיינט, 15 במאי 2016

אזרחי ישראל הערבים ומדיניות-חוץ. מיתווים - המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזרחית, יוזמות קרן אברהם, והמוסד האקדמי נצרת, נצרת, 28 בינואר 2014

אידלמן, ע. "ח"כ איימן עודה: 'חלק קטן מהימין קורא מוות לערבים, אבל השמאל עשה לנו את המוות'". הארץ, 24 ביולי 2015

בלומנטל, א. "יוזמי הקמפיין בשפה הערבית: 'אסור לספח את יו"ש'". וואיינט, 15 בינואר 2017

הודעה לתקשורת: נתונים נבחרים מהלוחות השנתיים 2016. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ספטמבר 2016

החברה הערבית בישראל - אוגדן מידע. יוזמות קרן אברהם, 2013

החזון העתידי לערבים הפלסטינים בישראל. הוועד הארצי לראשי הרשויות המקומיות הערביות בישראל, 2006

הפלסטינים אזרחי ישראל ויחסי ישראל עם האזור: המלצות למדיניות ולכיווני פעולה. מיתווים - המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזרחית ויוזמות קרן אברהם, ירושלים, 3 באפריל 2014

זיו, נ. "למחנה השמאל קשה לבלוע אותי: הוא רוצה להמשיך בדרך שהובילה מכישלון לכישלון. יש לי חדשות בשביל האנשים האלה - הם הולכים לאבד את השליטה", ידיעות אחרונות, 20 באוקטובר 2017

"[מאגר חדש של מומחים ערבים במטרה להתמודד עם הדרת האזרחים הערבים מהתקשורת העברית](#)", שיחה מקומית, 23 במאי 2016

"[מדד הייצוג: ייצוג ערבים בתקשורת העברית](#)", העין השביעית

[מדד מדיניות-חוץ הישראלית לשנת 2017](#). מיתווים – המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזרית, נובמבר 2017

"[מיצג 120 שנות ציונות](#)", ההסתדרות הציונית העולמית, נמל התעופה בן-גוריון, אוקטובר 2017

"[נפקדים נוכחים בקידום השלום](#)", פורום ארגוני השלום, לוד, 30 באפריל 2017

[עקרונות מנחים לתפיסת מדיניות-חוץ חדשה לישראל](#). מיתווים - המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזרית, מרץ 2015

סלאימה, ס. "האם פלסטינים יכולים לשתף פעולה עם נכדי הכובשים והרוצחים?", שיחה מקומית, 20 בדצמבר 2016

פרסיקו, א. "שיא בשיעור הייצוג: 4.7%", העין השביעית, 8 באוקטובר 2017

שור, א. "גלאון: 'מרצ לא גזענים, נשאים באזור הנוחות'", ערוץ 20, 11 במאי 2017

Barakat, R. and Goldenblatt, D. "[Coping with Anti-Normalization](#)." *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics, and Culture* 18(2/3), 2012, pp. 86-89

Darweish, M. and Rigby, A. *Popular protest in Palestine: The uncertain future of unarmed resistance*. London: Pluto Press, 2015

Hermann, T. *The Israeli peace movement: A shattered dream*. New York, NY: Cambridge University Press, 2009

Lazarus, N. "[A Future for Israeli-Palestinian Peacebuilding](#)." *Britain Israel Communications and Research Centre (BICOM)*, July 2017

Paffenholz, T. [Can inclusive peace processes work? New evidence from a multi-year research project](#). *Inclusive Peace & Transition Initiative*. Geneva, Switzerland: The Graduate Institute Geneva, 2015

Paffenholz, T. et. al. [Making women count - Not just counting women: Assessing women's inclusion and influence on peace negotiations](#). *Inclusive Peace and Transition Initiative and UN Women*. Geneva, Switzerland: The Graduate Institute Geneva, 2016

Rabinowitz, D. "The Palestinian citizens of Israel, the concept of trapped minority and the discourse of transnationalism in anthropology." *Ethnic and Racial Studies* 24(1), 2001, pp. 64-85

Salem, W. "[The Anti Normalization Discourse in the Context of Israeli-Palestinian Peace-Building](#)." *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics, and Culture* 12(1), 2005, pp. 100-109

Scheindlin, D. "[The burden, and wall, of Zionism](#)." *+972 Magazine*, 6 May 2014

Smootha, S. "Minority status in an ethnic democracy: The status of the Arab minority in Israel." *Ethnic and Racial Studies* 13(3), 1990, pp. 389-413

Yiftachel, O. "Between nation and state: 'fractured' regionalism among Palestinian-Arabs in Israel." *Political Geography* 18(3), 1999, pp. 285-307

רשימת מרואיינים

מירה אדלשטיין, מנהלת פרויקטים, **אקופיס** מזרח תיכון
ד"ר שרה אוסצקי-לזר, עמיתת מחקר במכון ון ליר ירושלים, מומחית לחקר האוכלוסייה הערבית בישראל
יריב אופנהיימר, מזכ"ל לשעבר, תנועת שלום עכשיו
סוהא אטרש, מנהלת פרויקטים, מרכז פרס לשלום
לי אלדר, פעילה, תנועת לוחמים לשלום
גדי בלטיאנסקי, מנכ"ל, יוזמת ז'נבה
ענת בן-נון, לשעבר מנהלת קשרי חוץ, תנועת שלום עכשיו; לשעבר מתאמת פורום ארגוני השלום
שגריר (בדימוס) אילן ברוך, יו"ר קבוצת העבודה המדינית, פורום ארגוני השלום
פרופ' דני בר-טל, מומחה לפסיכולוגיה חברתית-פוליטית ולחקר סכסוכים; מקים תנועת – SISO Save Israel Stop the Occupation
עמיה גלילי, מנהלת תחום החינוך וסגנית המנהל, עמותת זכרות
רון גרליץ, מנכ"ל שותף, עמותת סיכוי
טל האריס, מנכ"ל לשעבר, תנועת קול אחד, ישראל
רונית הד, מנכ"לית, עמותת שתי"ל
קובי הוברמן, מייסד ומנהל, קבוצת ישראל יוזמת
נאוה זוננשיין, מנהלת, בית הספר לשלום, נווה שלום
אורי זכי, מנהל לשעבר, בצלם – מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים, ארצות-הברית בשנים 2013-2009
אביבית חי, מנהלת תכניות בישראל, Inter-agency Task Force on Israeli Arab Issues
לימור יהודה, ממייסדות תנועת שתי מדינות, מולדת אחת; בעבר עבדה באגודה לזכויות האזרח בישראל
מתן ס. כהן, פעיל, תעאיוש ואנרכיסטים נגד הגדר
שירי לוינס, ממייסדות תנועת נשים עושות שלום
ד"ר נד לזרוס, חוקר, מומחה לחקר סכסוכים
ענת לנגר-גל, מנהלת תכניות מזרח תיכון, אג'יק-מכון הנגב
יהודית סטלמר, מנהלת פרויקטים, קרן פרידריך אברט ישראל
מעין פולג, מנהלת תכניות מזרח תיכון (ישראל), זרעים של שלום
ליאור פינקל-פרל, מנכ"לית, מנהיגות אזרחית-ארגון הגג של המגזר השלישי בישראל; לשעבר מתאמת פורום ארגוני השלום
שרה פרל בן אזרה, מנהלת פרויקט עיתונאות אזרחית, יאללה מנהיגים צעירים
יעל פתיר, מנהלת, ג'יי סטריט ישראל; לשעבר מתאמת פורום ארגוני השלום
רותי עצמון, מנהלת שותפה, חלונות
לוסי קרצר-אלנבוגן, מנהלת התכניות הישראליות-ערביות, מכון ארה"ב לשלום (USIP)
ח"כ מוסי רז, מרצ, לשעבר מייסד ומנהל קול השלום
יובל רחמים, מנהל, פורום ארגוני השלום

דובי שוורץ, מנהל תכניות אזוריות, Alliance for Middle East Peace, לשעבר מנכ"ל פורום המשפחות השכולות; מקים ומנהל אתר OnePlace: ערבים בישראל
נועם שוסטר, מנהלת, אינטרפיס ישראל
יואב שטרן, חוקר, עיתונאי (לשעבר), וחבר צוות חשיבה במכון מיתווים
ד"ר דליה שיינדלין, עמיתת מדיניות במכון מיתווים וממייסדות אתר +972
יונתן תובל, חבר וועד מנהל, מכון מיתווים

חמישה מרואיינים נוספים העדיפו להישאר בעילום שם.

קריאה נוספת

גאנב, א. "[המיעוט הפלסטיני בישראל: האתגר של המדינה היהודית והשלכותיו](#)", עיונים בתקומת ישראל 9, 1999, ע"ע 443-420

דוד, א. "[אביב ערבי בארגוני השלום הישראלים](#)", הפורום לחשיבה אזורית, מאי 2013

פתיר, י. "[ארגוני השלום הישראלים והאביב הערבי](#)", מיתווים - המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזורית, מרץ 2013

רודניצקי, א. "[הערבים אזרחי ישראל בפתח המאה העשרים ואחת](#)", המכון למחקרי ביטחון לאומי, יולי 2014

Division for Social Policy and Development, United Nations Department of Economic and Social Affairs. [Final report of the expert group meeting on Creating an inclusive society: Practical strategies to promote social integration](#). United Nations. Paris, France, 10-13 September 2007

Lazarus, N. "Evaluating peace education in the Oslo-Intifada generation: A long-term study of Seeds of Peace 1993-2010". Dissertation submitted to the American University, Washington D.C, 2011

Paffenholz, T. [Summary of results for a comparative research project: Civil society and peacebuilding](#). Centre on Conflict, Development and Peacebuilding (CCDP), Working Paper 4. Geneva, Switzerland: The Graduate Institute Geneva, 2009